naše řeč

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ ČS. AKADEMIE VĚD

5-6

ROČNÍK XXXVI • 195

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

NAŠE ŘEČ ● ROČNÍK XXXVI ● ČÍSLO 5-6 ● VYŠLO V ČERVNU 1953

Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Vedoucí redaktor: univ. prof. Dr Alois Jedlička, výkonný redaktor: Dr František Daneš; členové redakční rady: univ. prof. Dr Jaromír Bělič, akademik Bohuslav Havránek, univ. prof. Dr Václav Machek, univ. prof. Dr Vladimír Šmilauer, akademik František Trávníček, Dr František Váhala.

Redakce: Letenská ul. 4, Praha III, tel. 633 51 až 53. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. — Administrace v Nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova ul. č. 40, Praha II, tel. 23 12 76, 23 14 78.

Vychází v pěti dvojčíslech do roka; předplatné na celý ročník 20 Kčs, cena jednoho dvojčísla 4 Kčs.

Dotazy, příspěvky a recensní výtisky zasílejte na adresu redakce (Letenská ul. 4, Praha III).

KNIHY A ČASOPISY ZASLANÉ REDAKCI

Z Nakladatelství Československé akademie věd: Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd. V. V. Vinogradov, O Stalinově přínosu jazykovědě. Kniha o překládání. — Z nakladatelství Práce: Technologické postupy pro elektrojiskrové zpevňování ostří nástrojů. Základy svařování v otázkách a odpovědích. M. Hajn, Základy jemné mechaniky a hodinářství. M. S. Barsuková, Stachanovské methody ve výrobě prefabrikátů. A. A. Šapčenko, Operativní plánování v montáži. J. Sochůrek, Bednění železobetonových konstrukcí. V. Kudrlička, Nové methody zdění a omítání příček. A. Zbožínek, Tepelné motory. B. Dobrovolný, Abeceda strojního obrábění. Fr. Jungmann, Modelářská abeceda. I. S. Něbolsin, Soudobá technika ve stavební výrobě. J. Kubeš - O. Kubeš, Zdravotní zařízení budov. Jak jsme zaváděli rychlostní obrábění.

Čísla běžných ročníků těchto časopisů: Bolgarija, Český jazyk, Język polski, Izvestija Akademii nauk SSSR, otd. jazyka i literatury, Nový život, Slovenská reč, Slovenské odborné názvoslovie, Svět práce, Učitelské noviny, Var.

STALINSKÁ EPOCHA JAZYKOVĚDY

FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

Sovětský jazykozpytec A. S. Čikobava napsal po moskevské diskusi o jazykovědě v r. 1950 toto:

„Dějiny neznají případu, aby hlava státu usměrňovala vývoj vědeckého myšlení ne svou politickou autoritou, nýbrž vědeckou argumentací myšlení. Tento fakt existuje v naší skutečnosti, v prvním socialistickém státě na světě, který vede soudruh Stalin, koryfej socialistické vědy. My sovětští jazykozpytci jsme na to hrdi i jako občané i jako odborníci".

Jazykověda česká a slovenská a veškerá pokroková jazykověda hlásí se pod prapor koryfeje socialistické vědy s plným vědomím a s hlubokou vděčností, neboť jeho slavné moskevské diskusní stati o jazyce, souborně vyšlé s názvem *Marxismus a otázky jazykovědy*, znamenají novou epochu ve vývoji všeho jazykozpytu, epochu jazykozpytu vpravdě vědeckého, protože založeného na marxismu. Se sovětskými jazykozpytci jsme hrdi na to, že jazykovědné otázky poskytly velkému Stalinovi příležitost k tomu, aby vyslovil svrchovaně významné poznatky, platné nejen pro oblast jazyka, nýbrž pro veškero společenské dění, a podstatně obohacující a prohlubující marxismus-leninismus.

Pátý březen tohoto roku, kdy dotlouklo srdce jedné z největších postav v celých dějinách lidstva, neskonale drahé všem čestným lidem na celém světě, a zakladatele nové epochy jazykozpytu, je nám podnětem k uctění jeho světlé památky tím, že si osvětlíme jeho slavné jazykozpytné stati jako nerozlučnou součást jeho celého světodějného tvůrčího díla, které zanechal všemu lidstvu jako nesmrtelný odkaz.

Stalin zasáhl do moskevské diskuse proto, aby vyvedl sovětskou jazykovědu ze scestí, na které se dostala vlivem t. zv. nového učení o jazyce, prohlašovaného N. J. Marrem a jeho školou za marxistické. Aby ukázal, že Marr „byl pouze zjednodušovatelem a vulgarisátorem marxismu jako proletkultovci nebo rappovci". Aby ukázal, že „likvidace arakčejevského režimu v jazykovědě, zřeknutí se Marrových chyb, uplatnění marxismu v jazykovědě — taková je podle mého názoru cesta, na které by bylo možno ozdravit sovětskou jazykovědu". Proto Stalin rozebral a vyvrátil všechny základní these Marrova učení, a to: že je jazyk nadstavba; že byl vždy a zůstává třídní; že se vyvíjí stadiálně, v náhlých násilných

zvratech; že míšením jazyků vzniká nový jazyk jako výsledek náhlého zvratu; že je jazyk výrobní prostředek; že původním dorozumívacím prostředkem byl jazyk posunkový; že neexistují jazykové skupiny, rodiny (příbuzné jazyky); že je místo srovnávací metody nutný čtyřelementový rozbor.

Stalinovy stati však přesáhly rámec sovětské jazykovědy a staly se úhelným kamenem jazykovědy veškeré. Stalin postupoval při rozboru a vyvracení Marrových thesí tak, že podal ucelenou obecnou marxistickou theorii jazyka, vyložil jeho podstatu, vznik, vývoj, jeho postavení mezi ostatními společenskými jevy, jeho význam pro lidskou společnost, jeho specifické znaky, že osvětlil jazyk jako soustavu výrazových prostředků, ukázal na podstatu gramatiky, určil jazykovědě hlavní úkol a metodu. Epochální dosah Stalinovy obecné theorie o jazyce vystupuje zřetelně, rozhlédneme-li se po vývoji předstalinského jazykozpytu.

Za svého stopadesátiletého vývoje shromáždila jazykověda nesmírné množství jazykových faktů, došla k velmi hojným poznatkům o řadě jazyků na celém světě, zejména t. zv. jazyků indoevropských. Vznikly mnohé práce o vývoji jednotlivých jazyků, hlavně práce mluvnické, a nesčetné práce o současných jazycích. Zkoumaly se jednotlivé jazyky nebo jazykové jevy a vedle toho se věnovala značná pozornost též srovnávání jazyků. Nemalou měrou se uplatňuje v jazykovědě od samých jejích začátků zároveň s popisem a rozborem konkretního materiálu i theorie, usilující o řešení různých základních, obecných otázek jazykových.

Celkové výsledky předstalinské jazykovědy, jejíž hlavní představitelkou je srovnávací jazykozpyt indoevropský, jsou beze vší pochyby kvantitativně pozoruhodné. Naskýtá se však důležitá otázka, jaká je kvalita těchto výsledků. Tuto otázku si kladla předstalinská srovnávací jazykověda sama, jak svědčí její různé směry a proudy, na př. směr mladogramatický, novější strukturalistický a Marrovo t. zv. nové učení o jazyce. V těchto směrech a proudech se obráží různé pojetí některých jazykovědných otázek, považovaných tehdy za stěžejní, a z toho plynoucích různých základních úkolů jazykovědy. Řešení některých stěžejních otázek jazykozpytných ukazovalo se naléhavé pro připomenuté nahromadění nejrozmanitějších jazykových poznatků o jazycích indoevropských i neindoevropských. Cítila se nutkavá potřeba přejít od více nebo méně podrobného popisu jazykového materiálu a od jeho roztřídění, většinou zaměřeného popisně a prakticky, k jeho hlubšímu pojetí, k postihování vzájemných vztahů mezi jednotlivými jazykovými fakty a jevy, ke stanovení obecných zákonitostí jazykového dění.

Ve světle geniálních Stalinových statí je nám dnes jasné, že indoevropský srovnávací jazykozpyt nemohl úspěšně vyřešit základní otázky, které se neodbytně hlásily o objasnění. Příčina je ta, že všechen předstalinský jazykozpyt vycházel ze zcela pochybeného idealistického pojetí přírody, lidské společnosti a jejich vývoje, pokládajícího lidské vědomí za prius a bytí za posterius. Předstalinský jazykozpyt si neuvědomil, že je tento nesprávný poznávací princip základní překážkou jeho úspěšného rozvoje, hledal příčiny svých neúspěchů jinde, a proto zacházel víc a víc na scestí.

Nové směry nejednou správně upozorňovaly na chyby a nedostatky dosavadního jazykozpytu, ale nedovedly postihnout jejich příčinu a se zdarem je odčinit, protože vycházely jako on z idealismu. Nové směry správně vytyčily jazykozpytu některé nové úkoly, ale při jejich řešení zabředly do idealismu ještě více než jazykozpyt starší. Předstalinský jazykozpyt začal bezradně a bezmocně tápat; dostal se na scestí a do slepé uličky. Tento stav nebezpečně ohrožoval samu existenci nauky o jazyce jako vědy. Že tento stav jazykovědy vyplynul z jejího idealistického založení, o tom zřetelně svědčí Marrovo t. zv. nové učení o jazyce, jehož idealistický základ odhalil Stalin. Třebas marrismus vyšel z jiných základních předpokladů než evropský strukturalismus, dospěl k některým stejným závěrům jako strukturalismus, rozleptal dosavadní jazykozpyt sovětský a zavinil jeho stagnaci, stejně jako rozkladně působil strukturalismus na jazykozpyt evropský.

Z této hrozivě nebezpečné situace zachránil veškeru jazykovědu Stalin tím, že ji postavil na materialistický, marxistický základ. Jeho obecná theorie jazyka je objevitelské dílo blahodárného dosahu pro rozvoj jazykovědy. Chtěl bych to, vycházeje z dosavadních výsledků idealistického jazykozpytu indoevropského, ukázat na několika konkretních příkladech.

Vratkost idealistického jazykozpytu projevila se zcela zřetelně v tom, že nedovedl uspokojivě odpovědět na základní otázku, jak jazyk vznikl. Převážná většina domněnek o původu jazyka byla tak málo přesvědčivá, pravděpodobná, leckdy tak povrchní, že bylo mlčky uznáváno to, co napsal r. 1898 český jazykozpytec Em. Kovář ve spisku „O původě lidské mluvy“, totiž: „Původ lidské mluvy je záhadou a zůstane záhadou.“ Proto významní srovnávací jazykozpytci, mezi nimi též náš Gebauer a Zubatý, otázku o původu jazyka prostě pomíjeli. Tato otázka je však svrchovaně důležitá pro pochopení vývoje jazyka, neboť jazyk se zajisté vyvíjí v podstatě za týchž podmínek, za kterých původně vznikl. Vývoj jazyka, jeho změny, výklad vývoje a jeho změn byly

více než celé století hlavním předmětem jazykozpytu. Jestliže tedy nebyla vyjasněna otázka o původu jazyka, nemohl být správně pochopen ani vývoj jazyka. Obecným principům jazykového vývoje věnoval německý jazykozpytec H. Paul své obsáhlé dílo „Prinzipien der Sprachgeschichte“ (5. vydání z r. 1920). Paul sice správně prohlásil, že mezi vznikem jazyka a jeho vývojem není podstatný rozdíl, ale za vlastní příčinu jazykových změn pokládá „gewöhnliche Sprachtätigkeit“, běžné mluvení jednotlivcovo, t. j. domnívá se, že jazykový vývoj záleží ve změnách prováděných jednotlivcem, hlavně při učení se jazyku. Avšak vývoj jazyka nemůže být závislý na náhodě, na individuálních, subjektivních okolnostech a vidět v nich příčinu jazykového vývoje znamená konec vědy. V „Ekonomických problémech socialismu v SSSR“ napsal Stalin, že „věda nemůže žít a rozvíjet se, neuznává-li objektivní zákonitosti“, neboli popírá-li, že zákony vědy „odrážejí objektivní procesy v přírodě nebo ve společnosti, probíhající nezávisle na vůli lidí“.

Podle Stalina vznikl jazyk a vyvíjí se zároveň s myšlením při veškeré lidské činnosti, „od výroby k základně, od základny k nadstavbě“. Tím se vysvětluje, jak praví Stalin dále, „proč se jazyk, vlastně jeho slovní zásoba, téměř neustále mění. Nepřetržitý růst průmyslu a zemědělství, obchodu a dopravy, techniky a vědy vyžaduje od jazyka doplňování jeho slovníku novými slovy a výrazy, nezbytnými pro jejich činnost. A jazyk, přímo obrážeje tyto potřeby, doplňuje svůj slovník, zdokonaluje svou gramatickou stavbu“. Toto hluboké pojetí jasně dovozuje, že je vývoj jazyka objektivní proces, probíhající nezávisle na vůli lidí. Jazykozpyt pak má za úkol jako každá věda hledat a nalézat zákonitosti tohoto objektivního procesu, „vnitřní zákony vývoje jazyka“, jak praví Stalin. Srovnávací jazykozpyt však objektivní povahu jazykového dění nepostihl, a proto ani nedovedl osvětlit vývoj jazyka, zobecnit výsledky zkoumání různých jednotlivých faktů a jevů, stál nad nimi bezradně.

Novější směr předstalinského jazykozpytu, t. zv. strukturalismus, sice mluvil o souvislosti jazyka s myšlením, ale nepostihl jeho dialektickou souvislost s veškerou lidskou činností, za které jazyk zároveň s myšlením vzniká a také se vyvíjí. Strukturalismus vytvořil zcela pochybenou theorii o imanentním vývoji jazykovém, o tom, že se jazyková struktura vyvíjí sama ze sebe. Považuje tedy jazyk v duchu filosofického idealismu za něco apriorně daného a předpokladem o imanentním vývoji jazykové struktury beze zření k veškeré lidské činnosti, úplně si zatarasil cestu k jejímu pravdivému poznání, zbavil se možnosti nalézat „vnitřní zákony

vývoje jazyka" jako odraz objektivního společenského dění, se kterým jazyk souvisí. Z toho vyplývá, že struktura jazyka v strukturalistickém pojetí naprosto není ta struktura, kterou má na mysli Stalin a kterou podle něho tvoří základní slovní fond a gramatická stavba. Je tu shoda jen v názvu *struktura*, nikoli v jejím pojetí.

Uznává-li strukturalismus vývoj struktury ze sebe samé, t. j. nepokládá-li její vývoj za odraz vývoje objektivních procesů společenského dění, není pak třeba vývoj jazyka studovat, nýbrž stačí zkoumat strukturu jazyka v kterémkoli časovém období, zkoumat ji synchronicky, zejména v přítomnosti. Tento názor strukturalismus také hlásá. Český strukturalismus sice v r. 1929 vyslovil thesi, že „nelze klásti nepřekonatelné hráze mezi metodou synchronickou a diachronickou tak, jak to činí škola ženevská", ale i toto stanovisko je pochybené, protože nelze dělat kompromisy mezi synchronickým studiem jazyka a diachronickým (historickým), nýbrž je nutno bez jakéhokoli omezení uznávat badatelskou metodu historickou. Kompromisní je též stanovisko z r. 1940 v „Ottově slovníku naučném nové doby", vyslovené pod heslem Strukturální linguistika: „Osvětlení jazykové struktury v obdobích po sobě následujících teprve povede k odhalení zákonitosti jazykového vývoje". Předtím se tu praví toto: „Strukturální zkoumání jazykových jevů je možné jedině na podkladě metody synchronické, totiž na podkladě pohledu na jazyk a jeho jevy, jak se jeví v průřezu jisté doby; jen v souboru soudobých jevů lze viděti jeho strukturální povahu". Historické zkoumání jazyka by podle toho záleželo ve srovnávání výsledků získaných řadou synchronických obrazů, průřezů. Protože však synchronický obraz nemůže správně postihnout strukturu jazyka v jednom časovém období, byl by nesprávný též celkový obraz o celém vývoji jazyka, sestavený z obrazů jednotlivých. Profesor V. Mathesius, náš přední theoretik strukturalismu, pak jednoznačně napsal už r. 1929 toto:[1]) „Jediné jazyk dnešní může nám poskytnouti úplný, ničím nezjednodušený obraz jazykového systému".

Strukturalismus se mylně domníval, že překonal imanentní theorií potíže staršího jazykozpytu záležející v tom, že nedovedl najít zákony jazykového vývoje. Proto význam studia jazykového vývoje nedocenil, ba podcenil, ale tím upadl do těžké chyby, zabředl ještě hlouběji do idealismu, ukázal se jako směr nikoli pokrokový, nýbrž úpadkový. Sovětský jazykozpytec Čikobava napsal ve stati „Za historismus v jazykovědě", že „odklon od

---

[1]) Srov. k tomu v mé brožurce *Český strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce* (Praha 1951), str. 21—25.

historismu podkopává samy základy existence jazykozpytu jako vědy". Podle Stalina „nelze jazyk, jeho strukturu pokládat za produkt nějaké jedné epochy. Struktura jazyka, jeho gramatická stavba a základní slovní fond jsou produktem řady epoch. Je nutno mít za to, že prvky současného jazyka mají svůj původ už v šerém dávnověku". Z toho plyne, že nelze správně poznat dnešní jazyk beze zření k jeho vývoji. Už Engels napsal[2]: „Látka a forma vlastní řeči jsou srozumitelné jen tehdy, sledujeme-li jejich vznik a pozvolný vývoj". Pomíjení historického vývoje jazyka vedlo mimo jiné k tomu, že česká typologie bez rozpaků vykládala jevy staré jako vzniklé z jevů pozdějších[3], že strukturalističtí epigoni namnoze nerozlišovali jevy podstatné od podružných, jevy odumírající od živých, že se rozbujely subjektivní dohady, schematisování, že jazykozpyt zpovrchněl.

Strukturalismus sice pokládal jazyk za jev společenský, za prostředek dorozumívání, a nazýval se proto původně „funkční linguistika", ale jde tu o shodu se stalinským pojetím jazyka jen v názvech, nikoli v pojetí samém. Stalin napsal: „Jazyk patří k společenským jevům, působícím po celou dobu existence lidské společnosti .... Jazyk je prostředek, nástroj, kterým se lidé dorozumívají, sdělují si své myšlenky a dosahují vzájemného pochopení". Náš přední theoretik strukturalismu, V. Mathesius, vytýkal Wundtovi, „že si neuvědomoval anebo alespoň nedocenil základní rozdíl mezi řečí jako výrazem a řečí jako sdělením". Podle Stalina však má jazyk jediný úkon základní, sdělný, dorozumívací, nikoli též základní funkci jinou, výrazovou (expresivní). Není proto správný ani Mathesiův názor, že „dnes je úkol mluvení především sdělný".

Na jak nebezpečné cesty se tu strukturalismus dostal, o tom nejlépe svědčí jeho tvrzení, že umělecký, básnický jazyk neslouží sdělování myšlenek. Strukturalismus popírá tedy ten úkon, pro který jazyk vznikl a kterým slouží lidské společnosti, umožňuje v ní výměnu myšlenek[4]. O ní řekl Stalin, že je „neustálou a životní nutností" a z toho vyvodil tato památná slova o významu jazyka pro lidskou společnost: „Bez jazyka, pochopitelného pro lidskou společnost a společného pro její členy, zastaví tedy společnost výrobu, rozpadá se a přestává jako společnost existovat". K takovému hlubokému poznání jazyka předstalinský jazykozpyt ne-

---

[2]) *Anti-Dühring* (Praha 1949), str. 294.

[3]) Srov. mou stať *Strukturalistická typologie jazyková*, Tvorba 1951, str. 1126.

[4]) Srov. můj článek v Tvorbě 1951, str. 893. Tam jsem sebekriticky přiznal nesprávnost svého kompromisního mínění, že má umělecký jazyk úkon estetický vedle sdělného.

dospěl a ani dospět nemohl, ba naopak se od něho ve svém strukturalistickém a marrovském období stále víc a víc vzdaloval. Strukturalistická zásada, že básnický jazyk nemá sdělný úkon, měla neblahý důsledek v oblasti slovesného umění, krásného písemnictví. Byla oporou úpadkového, reakčního názoru o tak zvaném umění čistém, o umění pro umění; názoru, který popíral poznávací hodnotu krásného písemnictví, odváděl jeho pozornost od skutečnosti, vedl k bezduchému formalismu a tím sloužil kapitalistickému řádu.

O úplném nepochopení podstaty jazyka srovnávacím jazykozpytem indoevropským svědčí dále marrovské a wundtovské výklady o vzniku zvukového jazyka z t. zv. jazyka posunkového. Stalin o tom napsal toto: „Zvukový jazyk je v dějinách lidstva jednou z těch sil, které pomohly lidem odlišit se od světa zvířat, sjednotit se ve společnosti, rozvinout své myšlení, organisovat společenskou výrobu, vést úspěšný boj se silami přírody a dosáhnout takového stupně vývoje, na jakém jsme nyní. Po této stránce je význam t. zv. jazyka gest pro jeho neobyčejnou chudobu a omezenost mizivý. Vlastně to jazyk není a ani ne náhražka jazyka, schopná tak nebo onak nahradit jazyk, nýbrž pomocný prostředek s krajně omezenými prostředky". Výklady o vzniku zvukového jazyka z posunkového jsou následek mechanického pojetí jazyka bez souvislosti s lidským myšlením, vědomím a toto pojetí se odrazilo ve falešném chápání vývoje jazyka a v nepochopení důležitosti jazyka pro lidskou společnost.

Opomíjením historického vývoje jazyka upadl novější předstalinský jazykozpyt do další základní chyby: úplně si znemožnil poznání souvislosti jazyka s národem, který je podle Stalina „tvůrcem a nositelem" jazyka. Předstalinský jazykozpyt pokládal jazyk za něco apriorně daného, ani zdaleka nepochopil jeho podstatu, a proto poznání jazyka čím dál víc křivil a skresloval. Projevilo se to zejména v tak zvané typologii. Podle typologie jsou v češtině zastoupeny všechny hlavní typy, do kterých lze roztřídit veškeré jazyky na světě. Nejdůležitější je prý v češtině typ flexivní, který „je vyvinut v celé řadě indoevropských jazyků . . ., z neindoevropských jazyků především v jazycích bantuských (černošských jazycích jižní poloviny Afriky)", jak praví český typolog[5]). V češtině jsou podle typologie jevy typu isolačního, takže je tu čeština blízká jazykům v západní Evropě, angličtině, francouzštině a zčásti také němčině, kde je tento typ „nejvýznamněji rozvinut"[6]). Dále

[5]) Vladimír Skalička, *Typ češtiny*, Praha 1951, str. 11.
[6]) Tamtéž, str. 11.

prý jsou v češtině jevy aglutinační, takže se tu čeština shoduje s těmi jazyky, kde je aglutinační typ zvláště vyvinut, a to „v t. zv. jazycích altajských, t. j. v jazycích tureckých, mongolských (v mongolštině, v jihoruské kalmyčtině), dále v jazycích ugrofinských (finštině, maďarštině), potom v armenštině, nové perštině, japonštině, korejštině a j."[7]). V češtině prý je typ polysynthetický, který je „především význačný v čínštině a jiných jazycích východoasijských"[8]). Mluvnice češtiny a jiných evropských jazyků podle typologie „třebaže po mnohých stránkách rozvinutější, se v lecčems podobá jazykům bantuským v jižní Africe"[9]).

Podle Stalina „jazyk a zákony jeho vývoje lze pochopit jen tehdy, studuje-li se v nerozlučném spojení s dějinami národa, kterému studovaný jazyk patří a který je tvůrcem a nositelem tohoto jazyka". Ve své definici národa uvádí Stalin jazyk jako první ze čtyř znaků národa. V jazykozpytných statích mluví Stalin o „národní svébytnosti" jazyka. V celé historii lidstva nebyla pronesena tak vřelá slova o vztahu jazyka k národu, jako jsou slova Stalinova. V pojetí typologickém však není český jazyk výsledek tvůrčí práce českého národa, není prvním ze čtyř jeho znaků, nýbrž je to jen pestrá směsice nejrozmanitějších prvků, slepenec z prvků všech jazyků na světě. Typologie nezkoumá český jazyk, jeho strukturu a vývoj v nerozlučném spojení s českým národem, pomíjí jeho národní svébytnost a vidí jej očima kosmopolitismu. Tím se stala typologie přisluhovačkou imperialismu, který prohlašuje národní svébytnost jazykovou a kulturní za zastaralou, za přežitek minulosti, usiluje o to, aby umrtvil vůli národů hájit svou svrchovanost proti imperialistickému barbarství a otroctví. Stalin zdůrazněním důležitosti jazyka pro rozvoj národa odhalil kosmopolitismus jako nebezpečnou zbraň imperialismu v jeho agresi proti národům, v jeho úsilí o světovládu. Tím Stalinovy stati o jazyce přesahují z jazykovědné oblasti do veškerého společenského dění a účinně zvyšují obranyschopnost národů proti imperialismu.

Po této stránce je svrchovaně důležitý Stalinův výklad o společném mezinárodním jazyce. Snaha o vytvoření jednotného jazyka pro celé lidstvo v minulých dobách a ještě dnes je nesporně projevem kosmopolitismu, realisuje imperialistickou lživou thesi o národní svébytnosti jako o zaostalém přežitku a slouží tak imperialistickým cílům. Idealistický jazykozpyt, nechápající podstatu jazyka ani jeho významné poslání v lidské společnosti, nerozpoznal

[7]) Tamtéž, str. 11.
[8]) Tamtéž, str. 12.
[9]) Tamtéž, str. 8.

reakční povahu těchto universalistických tendencí, ba naopak je přímo nebo nepřímo podporoval. Teprve Stalin vrhl světlo pravdy na tuto otázku. Ve shodě se svým starším výkladem na XVI. sjezdu VKS(b) přesvědčivě dokázal, že v době, kdy vedle socialismu existuje kapitalistický řád, naprosto nejsou podmínky pro vytvoření jednotného jazyka, pro splynutí národních jazyků v jazyk jeden. Již dříve zdůraznil Stalin, že je naopak třeba po svržení kapitalismu všemožně podporovat vývoj národních kultur a národních jazyků. Památná jsou jeho slova, že „milionové masy národa mohou se kulturně, politicky a hospodářsky úspěšně rozvíjet jen v rodném, národním jazyce"[10]). Tento vřelý vztah k národní kultuře pěstované národním jazykem osvědčil Stalin národnostní politikou v Sovětském svazu, která umožnila několika desítkám kmenů za carismu kulturně zotročených vyšinout se v krátké době na značnou kulturní úroveň. V celých dějinách lidstva není obdoby takového rozkvětu národních kultur, jaký se pozoruje v Sovětském svazu.

Ještě první období komunismu ve světovém měřítku bude podle Stalina „obdobím růstu a rozkvětu dříve utiskovaných národů a národních jazyků, obdobím upevnění rovnoprávnosti národů, likvidace vzájemné národnostní nedůvěry, obdobím navazování a upevnění mezinárodních svazků mezi národy"[11]). Teprve za druhého období komunismu ve světovém měřítku budou podle Stalina vytvořeny podmínky pro vznik společného jazyka vedle dosavadních jazyků národních. Nejprve vzniknou pásmové jazyky, které časem splynou v jazyk jeden. Tento vývoj bude přirozený následek toho, že se svobodným rozvojem národním vyrovnají všecky hospodářské i kulturní nerovnosti mezi různými národy, padnou všechny přehrady mezi nimi, vytvoří se ovzduší vzájemné důvěry, úcty, ochotné a plné spolupráce, ukáží se zřetelně stejné cíle všeho společenského dění. Za těchto podmínek se bude pociťovat jeden společný mezinárodní jazyk nikoli za násilnou asimilaci, nýbrž za životní potřebu. V tomto obraze budoucího vývoje zračí se nezměrná tvůrčí mohutnost marxismu-leninismu, podložená opravdovou lidskostí, ústrojně sladěná ve světodějné osobnosti geniálního myslitele a budovatele Stalina.

Tak Stalin vyrazil světovému imperialismu z rukou zbraň, která by mu mohla napomáhat k uskutečnění zotročovatelských plánů, a tím, že zdůraznil důležitost národní kultury a národního jazyka, vydatně posílil národy v boji proti imperialismu.

---

[10]) *Nacionaľnyj vopros i leninizm* (Moskva 1950), str. 61—62.
[11]) Tamtéž, str. 46.

V tomto smyslu je kulturně a politicky nejvýš významný též Stalinův výklad o jazykové příbuznosti. Marrismus neuznával příbuznost jazyků, na př. slovanských, t. j. popíral shody mezi nimi, vyplývající z jejich společného původu. Idealistická strukturalistická fonologie N. S. Trubeckého[12]) a typologie stavějí na roveň studium jazyků nepříbuzných se studiem jazyků příbuzných. Oba tyto nové směry pomíjely souvislost jazyka s národem, s jeho dějinami, tím skreslovaly, křivily poznání jednotlivých jazyků a znemožnily jazykovědě plnit její hlavní úkol, t. j. podle Stalina „studium vnitřních zákonů vývoje jazyka", neboť k poznání těchto zákonů účinně přispívá srovnávací studium příbuzných jazyků. Stalin to lapidárně vyjádřil takto: „N. J. Marr povýšeně pohrdá každým pokusem o studium skupin (rodin) jazyků jako projevem theorie ‚prajazyka'. Vskutku však nelze popírat, že jazyková příbuznost takových národů, jako jsou slovanské, je nepochybná a že studium jazykové příbuznosti těchto národů mohlo by jazykovědě přinést velký užitek při studiu zákonů vývoje jazyka". Tento Stalinův vývod zároveň usvědčuje záporné stanovisko k příbuznosti jazyků z kosmopolitismu, z přisluhovačství světovému imperialismu. Jestliže je nutné studovat jazyk v nerozlučné souvislosti s dějinami národa, platí to zajisté též o studiu slovanských jazyků. Tak Stalinův poukaz na důležitost srovnávacího studia slovanských jazyků znamená posílení a prohloubení myšlenky slovanské družby jako účinného bojového prostředku proti světovládným cílům imperialismu.

Nepochopení podstaty jazyka, jeho úkonu v lidské společnosti a jeho souvislosti s národem odrazilo se v idealistické jazykovědě zcela pochybeným chápáním otázky o poměru mezi jazykem a nářečím. To pak vedlo mimo jiné v naší jazykovědě k tvrzení, že slovenština tvoří pro svou značnou příbuznost s češtinou vyšší jazykový celek, jazyk československý, neboli že to není samostatný jazyk. Tento výklad — i můj — byl vítanou oporou reakčního, nacionalistického názoru naší buržoasie, že neexistuje slovenský národ, že je to jedna složka t. zv. národa československého. Touto ideologií zastírala buržoasie své třídní zájmy, hospodářský i kulturní útisk slovenského národa, a jazykověda jí v tom nedůstojně přisluhovala. Stalin jasně a přesvědčivě dokázal, že názvy *jazyk* a *nářečí* nevystihují příbuznost jazykových útvarů, nýbrž různý stupeň národního dorozumívacího úkonu. Slovenština je jazyk, národní jazyk, protože slouží dorozumívání slovenského národa, právě tak jako je čeština nástrojem dorozumívání českého

---

[12]) Viz v mé brožurce o strukturalismu, str. 27—28.

národa. Národní dorozumívací úkon plní dva útvary jazyka: jazyk spisovný a nářečí. Spisovný jazyk plní tento úkon ve větší míře než nářečí, slouží celému národu ve všech oblastech lidské činnosti, kdežto nářečí slouží lidovým masám v denním životě. Dovolávaje se Marxe praví Stalin toto: „Marx tedy uznával nutnost jednotného národního jazyka jako vyšší formy, které jsou dialekty podřízeny jako formy nižší"[13]).

Pokusil jsem se ukázat, že se idealistický jazykozpyt ve svém posledním období nejen stále víc a víc vzdaloval od svých vlastních úkolů, zatarasoval si cestu k pravdivému poznání jazyka, nebezpečně ohrožoval svou existenci jako vědy, nýbrž i přestával sloužit svým národům v jejich rozvoji a naopak se namnoze stával nástrojem boje kapitalistického nacionalismu a imperialistického kosmopolitismu proti nim. Z tohoto bludného scestí vyvedl jazykozpyt Stalin, a proto jsou jeho slavné stati pro jazykozpyt a pro celou lidskou společnost nedocenitelným odkazem, epochálně objevným a osvoboditelským činem. Otvírají dokořán bránu pravdivého poznání jazyka a pochopení jeho významného poslání v rozvoji lidské společnosti, skytají jazykovědě netušené možnosti dalšího rozvoje, historického zhodnocení dosavadních výsledků a zkoumání jevů dotud nepoznaných.

Čest a sláva jejich geniálnímu tvůrci!

SÍLA A KRÁSA GOTTWALDOVA SLOVA

FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

Ve svých slavných diskusních statích o jazyce a jazykovědě z r. 1950, souborně vyšlých s názvem „Marxismus a otázky jazykovědy", napsal o jazyce geniální učitel všech národů, Stalin, tato památná slova: „Bez jazyka, pochopitelného pro lidskou společnost a společného pro její členy, zastaví společnost výrobu, rozpadá se a přestává jako společnost existovat." Tento životní význam jazyka pro lidskou společnost vyvodil Stalin z té okolnosti, že jazyk vzniká při veškeré lidské činnosti zároveň s myšlením jako jeho forma, jako „prostředek, nástroj, kterým se lidé navzájem dorozumívají, sdělují si své myšlenky a dosahují vzájemného pochopení". O výměně myšlenek pak praví Stalin, že je „neustálou a životní nutností, bez které nelze uspořádat společné počínání

---

[13]) Srovnej k tomu můj článek v „Naší řeči" 36 (1953), str. 28—34 a pozdější článek Běličův *Poměr mezi češtinou a slovenštinou* v Slově a slovesnosti 14 (1953), 29—46.

lidí v boji proti přírodním silám, v boji za výrobu nezbytných materiálních statků, nelze dosáhnout úspěchů ve výrobní činnosti společnosti". Proti Marrovu idealistickému názoru o myšlení bez jazyka zdůrazňuje Stalin, že „ať v hlavě člověka vznikají jakékoli myšlenky a ať vznikají kdykoli, mohou vzniknout a existovat jedině na základě jazykového materiálu, na základě jazykových názvů, spojení slov a vět". Proto jazyk, jak praví Stalin dále, „zaznamenává a ustaluje ve slovech, v slovních spojeních a ve větách výsledky práce myšlení, úspěchy poznávací činnosti člověka a umožňuje takto výměnu myšlenek v lidské společnosti". Tím se stává jazyk „i nástrojem boje a rozvoje společnosti".

Toto hluboké chápání jazyka a zdůraznění jeho svrchované důležitosti pro lidskou společnost bylo jasně a přesvědčivě potvrzeno celým obrovitým budovatelským dílem samého původce jazykovědných statí. Stalinovy myšlenky nabyly světodějně tvůrčí moci, když se jim dostalo jazykového roucha, v kterém si razily cestu do řad ruského proletariátu, do VKS(b) a pak do KSSS, k národům Sovětského svazu, do zemí koloniálních, k národům lidových demokracií a do celého pokrokového světa. Jejich síla, závažnost, pravdivost a přesvědčivost je neodlučitelná od jejich jasné, hutné a výrazné jazykové podoby. Zformovány jazykem zůstávají Stalinovy myšlenky pro nás a pro všechna další pokolení nedocenitelným živným odkazem, z kterého bude všechno lidstvo těžit k svému prospěchu, blahu a štěstí. Jen proto, že byl vyjádřen jazykem, může nás hřát a podněcovat k usilovnému socialistickému budování čestný titul úderná brigáda, který nám Stalin udělil ve svém závěrečném projevu na XIX. sjezdu KSSS. V jazykové podobě odkázal Stalin dělnické třídě a všem pracujícím svůj slavný základní ekonomický zákon socialismu o zabezpečení maximálního uspokojování neustále rostoucích materiálních a kulturních potřeb celé společnosti. Veškerá Stalinova bohatá, plodná a blahodárně úspěšná životní činnost je důkazem toho, že je jazyk nástrojem boje a rozvoje společnosti.

Pravdivost této poučky velikého Stalina plně se osvědčila i v životě jeho velkého žáka, všem nám nezapomenutelně drahého soudruha presidenta Klementa Gottwalda. Všechno to, co vykonal pro osvobození obou našich národů ze jha kořistnického kapitalistického řádu, pro udržení a upevnění řádu lidově demokratického, pro jeho rychlý a úspěšný přechod k řádu socialistickému a tím k nové epoše v našem národním a státním vývoji, je výsledek Gottwaldova geniálního ducha, jeho geniálních myšlenek, které nabyly tvůrčí mohutnosti, když byly vtěleny do jazyka. A jen ve svém jazykovém rouše mohou Gottwaldovy myšlenky žít dále,

být nejen moudrým rádcem při naší socialistické výstavbě, nýbrž i jejím spolutvůrcem.

Ve svých jazykových statích napsal Stalin, že „jazyk a zákony jeho vývoje lze pochopit jen tehdy, zkoumá-li se v nerozlučné spojitosti s dějinami společnosti, s dějinami lidu, kterému zkoumaný jazyk patří a který je tvůrcem a nositelem tohoto jazyka." Tato poučka nejen ukazuje jazykozpytu zcela konkretní badatelskou cestu, nýbrž i vysvětluje, že jazyk tkví svými kořeny v národě, že je jeho existence nerozlučně spjata s národem, že je jeho posláním sloužit svému tvůrci a nositeli — národu. Při své neúnavné, oddané a věrné službě národu po celý život vsál do sebe s. Gottwald svou mateřštinu, dokonale si osvojil její slovní i mluvnickou soustavu a mohl jí proto účinně užívat jako nástroje myšlení a dorozumění a tím nástroje boje proti vykořisťovatelům a za svobodu i blaho své vlasti, kterou horoucně miloval. Tato sepjatost s národem propůjčuje Gottwaldovým ústním i písemným projevům národní ryzost, svébytnost, přirozený spád a tyto vlastnosti pak působí, že se jeho projevy hluboko vrývají do paměti posluchačů i čtenářů, přesvědčují je, získávají, pomáhají jim při jejich životní činnosti, podněcují a řídí tuto činnost.

Národní svébytnost Gottwaldových jazykových projevů zračí se v tom, že mají z nemalé části lidovou tvářnost. Jejich věty plynou klidně, přirozeně a prostě, jako by vycházely z úst lidového vypravěče. Vyskytují se v nich lidové nebo hovorové prvky, jednotlivá slova, slovní spojení, vazby a rčení, na př.: kanony (a tanky); inu prostě z toho důvodu; blábolit; pohořet; brousit si zuby na něco; hrdlit se o něco; držet komu palce; spakovat svých pět švestek; tahat kaštany z ohně; nalhávat si do kapsy; vyzrát na koho; bránit se zuby nehty; házet flintu do žita; plazit se před někým po břiše; vidět komu až do žaludku a pod. Bylo by však mylně se domnívat, že jsou tyto projevy prostým ohlasem lidové mluvy, že tu jde o pouhé přenesení lidových jazykových prostředků do jazyka spisovného, kterým jsou Gottwaldovy projevy v podstatě psány. Tomuto chápání brání ta okolnost, že jsou v Gottwaldových projevech převážně zastoupeny též výrazové prostředky čistě spisovné, a to neodborné i odborné, sloužící vyjadřování složitých myšlenek, myšlenkových vztahů, pro které lidová mluva ani nemá dostatek výstižných výrazových prostředků. To je přirozený následek různé míry národního dorozumívacího úkonu lidové mluvy a spisovného jazyka. Jak praví Stalin, „místní (teritoriální) dialekty slouží potřebám lidových mas", kdežto spisovný jazyk slouží dorozumívání celého národa „ve všech oblastech jeho práce, od výroby k základně, od základny k nadstavbě". Míra dorozumívacího

úkonu lidových nářečí je mnohem omezenější než míra jazyka spisovného, a proto si lidová nářečí vytvořila mnohem omezenější soustavu výrazových prostředků, spisovný jazyk si však vytvořil soustavu neobyčejně bohatou a složitou.

Lidové prvky jsou v Gottwaldově jazyce nikoli prostou náhradou za výrazivo spisovné, nýbrž jejím záměrným doplňkem, mají úkon stylistický, slohový. Slouží výraznému, účinnému vyjadřování myšlenek v té oblasti lidské činnosti, které se Gottwaldovy projevy týkají, v oblasti politické, hospodářské a kulturní. Chtí zaujmout posluchače a čtenáře, získat je pro myšlenky těmito projevy vyjadřované a pohnout je k jednání z těchto myšlenek vyplývajícímu. Tak na př. vylíčil s. Gottwald 21. února 1942 v moskevském rozhlasu všechny ty neblahé změny, které nastaly u nás po státoprávním řešení proklamovaném Hitlerem 16. března 1939 z pražského hradu: české země byly tím zařazeny do velkoněmecké říše; Čechům bylo vykázáno postavení občanů druhého stupně; do veškerého veřejného života byla zavedena německá řeč; jako krkavci se vrhli němečtí okupanti na české hospodářství atd. Úvodem k tomuto výčtu smutných skutečností napsal s. Gottwald, že ono prohlášení „mluví za celé knihy“. Mohl říci, že mělo dalekosáhlé následky nebo podobně, ale užil tohoto rčení, které obrazně vystihuje tu dalekosáhlost, důsažnost následků v tom smyslu, že lze o nich napsat celé knihy, že budou o nich napsány celé knihy. Tímto stručným, zkratkovitým rčením připomíná s. Gottwald posluchačům nebo čtenářům, že to, co sám uvádí, není úplný obraz protektorátní skutečnosti, nepřímo posluchače nebo čtenáře vybízí, aby sami přemýšleli o osudu naší vlasti za protektorátu a vyvodili z toho důsledky pro své chování a jednání.

Nebo napsal-li s. Gottwald, že když husité hnali křižácká vojska, až popské reakci v celé Evropě „naskakovala hrůzou husí kůže“, je lidové rčení prostředkem obrazného vyjádření myšlenky, že se popská reakce smrtelně zalekla. Tento jazykový obraz je vzat z denního života, je obecně znám, a je proto velmi působivý. Nejenže přímo vystihuje úlek popské reakce, nýbrž nepřímo ukazuje na sílu husitských bojovníků, je jejich oslavou. Nebo řekl-li s. Gottwald, že berlínským fašistům „vidíme až do žaludku“, znamená to obrazně, že je velmi dobře známe, a zároveň je to pranýřování jejich pokrytectví a lživosti. Toto obrazné vyjadřování má sílu výstižnosti, pravdivosti, získává, strhuje posluchače i čtenáře svou myšlenkovou hloubkou a činí je účastníky toho myšlenkového dění, které probíhalo v mysli s. Gottwalda, když pronášel nebo psal své projevy.

Slohová úkonnost Gottwaldových lidových prvků, jejich zaměřenost ke stránce výrazové, jasně proniká u prvků více nebo méně citově zabarvených. Praví-li Gottwald, že buržoasie „nahrabala těžké miliardy“, vyjadřuje tím nejen to, že je získala, nýbrž že je získala nepoctivě, vykořisťováním dělnictva. V slovese *nahrabat* je obsaženo rozhořčené odsouzení kapitalistického řádu, opovržení k němu. Citově zabarvené slovo je tu prostředkem ke vzbuzení spravedlivé nenávisti k nelidským kořistníkům, je tu vpravdě bojovým prostředkem. Podobně je tomu s tímto Gottwaldovým výrokem z r. 1937: „U nás se v poslední době v určitých kruzích stalo módou plazit se přímo po břiše před různými anglickými reakčními konservativci“. To plazení po břiše nejen vystihuje skutečnost, že se jisté kruhy všemožně snažily zavděčit anglické reakci, nýbrž označuje to zároveň za nedůstojné a národu škodlivé.

K těmto lidovým výrazovým prostředkům slohovým řadí se v Gottwaldových projevech slova a slovní spojení vyznačující se drsnou, ale pravdivou citovostí. Tak na př., když nazval s. Gottwald v moskevském rozhlasovém projevu 4. února 1942 protektorátního ministerského předsedu Krejčího „heydrichovskou krysou“. Je to zkratkovité vyjádření toho, co pravil s. Gottwald před tím: „O Krejčím možno plným právem říci, že si krví českých lidí vysloužil Heydrichovu důvěru, že se po mrtvolách českých vlastenců vyšplhal na ministerské křeslo.“ Je to hutné vyjádření zrádcovského, katovského jednání a výraz oprávněného pocitu odporu k němu. Nebo když 9. září 1938 řekl na Slovanském ostrově: „Jen beznadějný hlupák nevidí berlínským pánům do karet.“ Bylo to v těžké chvíli před Mnichovem, kdy bylo třeba, aby si všichni věrní synové národa uvědomili, co chce Hitler. „Beznadějný hlupák“ je výstižný název toho, kdo si to neuvědomil, a tím výstražné upozornění na hrozivé nebezpečí se strany „sveřepého cizáka“, jak jindy nazval s. Gottwald Hitlera.

Na tomto užívání citově zabarvených výrazových prostředků je pozoruhodné to, že je citové zaujetí podloženo poznáním toho, oč v projevu jde, že vyplývá z myšlenkového obsahu projevu. Je to v plné shodě s výzkumy sovětské psychologie, podle které nelze oddělovat city od poznání, neboť to je jejich pramenem.[1]) S. Gottwald sahá k citově zabarvenému výrazivu tehdy, když něco vyloží, postaví do takového světla, že z toho zcela přirozeně vyplyne jisté citové zaujetí, jistý citový vztah jeho i posluchače nebo čtenáře. Toto citové zaujetí je plně odůvodněno, není jen

---

[1]) Srovnej k tomu výklady B. M. Těplova v díle *Psychologie*. Český překlad podle 3. vydání originálu, Praha 1950, str. 81 n.

vnějšně, neústrojně na myšlenkový obsah navěšeno. Proto je Gottwaldovo citově zabarvené výrazivo plně úkonné, účinné a zároveň svědčí o tom, jak hluboko vnikl s. Gottwald do výrazové soustavy naší mateřštiny a dovede využívat jejích výrazových schopností.

Na těchto příkladech, jejichž výrazovým jádrem jsou prvky lidové a citově zabarvené, vidíme dokonalé, ústrojné skloubení myšlenek a jazykového vyjádření, které má za přirozený následek podmanivou působivost Gottwaldových projevů. Jazykové dění, jehož výsledkem jsou tyto projevy, záleží v tom, že jejich původce z bohaté a složité soustavy celého národního jazyka, kterou dokonale zná, mistrně vybírá výrazové prostředky a zpracovává je mluvnicky tak, aby plně vystihovaly obsah myšlenek sdělovaných posluchačům a čtenářům. Toto mistrovství se pozoruje ve všech jiných projevech Gottwaldových, kde lidové a citově zabarvené prvky, i když se v nich vyskytují, netvoří jejich výrazovou osu. Všechny tyto projevy jsou odrazem velké Gottwaldovy osobnosti po stránce rozumové a citové, dýše z nich opravdovost, láska k tomu, co je této velké osobnosti drahé, i hněv a nenávist k tomu, proti čemu se bouří její nitro a srdce. A tento myšlenkový i citový obsah přenáší se skrze vrcholně výstižné jazykové vyjádření na posluchače a čtenáře a nesmazatelně se vtiskuje do jejich paměti.

Vizme na př. začátek Gottwaldovy vzpomínky na Lenina v moskevském rozhlase 21. ledna 1942: „Dnes je tomu 18 let, co zemřel Vladimír Iljič Lenin. Spolu se sovětskými národy vzpomíná dnes tohoto velikána všechno pokrokové lidstvo, zraky nás všech se v hlubokém pohnutí obracejí na Rudé náměstí k prostému mausoleu, na němž je napsáno jediné slovo: Lenin.“ Slova obecně vžitá nabývají v tomto jazykovém skladu maxima své výrazové úkonnosti, jsou věrným odrazem té hloubky a vroucnosti, se kterou je s. Gottwald pronášel o jedné z největších postav v celé historii lidstva. Nebo si připomeňme, jak ukončil s. Gottwald svou zprávu z XIX. sjezdu KSSS těmito slovy o Stalinovi: „Naše delegace měla možnost besedovat se soudruhem Stalinem osobně o našich československých problémech. Soudruh Stalin jako vždy, tak i tentokrát projevil velké porozumění pro naše věci a ujistil nás opětovně všemožnou pomocí v našich obtížích . . .“ Tímto lapidárně prostinkým sdělením výrazně vykreslil velikého Stalina jako našeho věrného spojence a otcovského přítele a roznítil tak plamen lásky a oddanosti československého lidu k němu.

V plném souladu s myšlenkovým obsahem svých jazykových projevů volí si s. Gottwald jednotlivé výrazové prostředky a mluvnicky je zpracovává v útvary, které strhují posluchače a čtenáře

svým jemným řečnickým a básnickým pathosem, řečnickou a básnickou výrazivostí. Tak je tomu na př. v té části moskevského rozhlasového projevu z 6. července 1942, která se týká husitství a partyzánského odboje: „Rachot husitské bojové vozby a válečný zpěv husitských bojovníků obracely kdysi německé křižáky na útěk. Nechť nositeli této slavné válečnické tradice českého národa stanou se dnes české partyzánské oddíly, nechť plamen partyzánské války vzplane ve všech koutech českých zemí, nechť němečtí vetřelci opět pocítí pádnost české zbraně". Tato krásná slova jsou nejen plně výstižná po stránce obsahové, myšlenkové, nýbrž z nich vyzařuje též vroucnost a bojovná síla, kterou chtěl s. Gottwald zapálit všechny věrné Čechy v době těžkých zkoušek jejich vlasti. Týž řečnický a básnický vzlet má tento pasus o sovětských partyzánech za Velké vlastenecké války: „Nebývalou slávou pokryli se ruští, ukrajinští a běloruští partyzáni, tito národní mstitelé, kteří dnem i nocí plní heslo prvního všeslovanského sjezdu ‚krev za krev, smrt za smrt!', kteří pro německé okupanty v dočasně obsazených sovětských územích vytvořili vskutku nesnesitelné podmínky a kteří značnou měrou přispívají k úspěchům Rudé armády na frontě."

Pro tyto projevy je příznačné, že v nich s. Gottwald buď vůbec neužívá nebo jen zřídka užívá výraziva lidového. Příčina je ta, že by toto výrazivo vzaté z běžného, denního života bylo poněkud nesourodé s jejich řečnickým a básnickým pathosem že většinou, vyjadřuje jen myšlenkový obsah, ale není schopno vystihnout onu řečnickou a básnickou náladovost s myšlenkovým obsahem spjatou. V tom se projevuje vyspělost Gottwaldova slohového umění.

A jsou jiné Gottwaldovy projevy, které se vyznačují tím, že obecně srozumitelně, s nedostižnou přesností a jasností vyjadřují složité jevy, postihují jejich podstatu, jejich vzájemné vztahy, jejich zákonitosti. Jako příklad uvádím ze stati na počest 70. narozenin Zdeňka Nejedlého otázku, kterou si sám s. Gottwald položil, a odpověď na ni: „Opravdu není to nesmírně zajímavá otázka, proč vášnivý vyznavač a nejlepší vykladač tradic našich dějin a naší kultury, proč nejlepší znatel dějin husitství, našeho obrození, života a díla Smetanova, Jiráskova, Němcové, Masarykova, dějin Národního divadla, prostě toho nejnárodnějšího v naší historii, stává se blízkým přítelem dělnického hnutí, průkopníkem přátelství československo-sovětského, životopiscem Leninovým a nakonec předním činitelem komunistické strany? Odpověď je zřejmě jediná: Nejde tu o náhodu nebo nějaké podivuhodné řízení osudu, nýbrž o skvělý příklad myslitele, který domyslil zplna své dílo, bojovníka,

který se nezastavil uprostřed cesty, vlastence, který co nejhlouběji pochopil minulost svého národa a co nejdále se zadíval do jeho budoucnosti. Zdeněk Nejedlý nepřešel do tábora dělnické třídy, na posice socialismu, a č k o l i miloval Jiráska a Smetanu, a č k o l i byl strážcem národních tradic našich dějin a naší kultury, nýbrž p r á v ě p r o t o, že miloval Jiráska, Smetanu, Němcovou a střežil odkaz naší minulosti, p r o t o, že pochopil, že dělnická třída a pracující lid jsou novou vůdčí silou národa a uchovatelem i rozmnožovatelem toho nejlepšího, co kdy národ vytvořil." Je to ukázka vrcholně klasického slohového mistrovství, kde je otázka nejen vskutku otázkou, nýbrž zároveň odpovědí na ni, poněvadž hluboce osvětluje složitý zjev Zdeňka Nejedlého, a kde je vlastní odpověď „zřejmě jediná" proto, že je v podstatě obsažena už v otázce. V takovýchto projevech jasně vystupuje s. Gottwald jako myslitel, který hluboko proniká do veškerého společenského dění a dovede jeho poznání obecně zpřístupnit.

Všechny nespočetné ústní i písemné jazykové projevy s. Gottwalda plnou měrou potvrzují Stalinův výrok, že je jazyk „nástrojem boje a rozvoje společnosti". Toto svrchovaně významné poslání Gottwaldových projevů pramení předně z toho, že vyjadřují hluboké, podnětné a tvůrčí myšlenky svého původce, který „uskutečňuje pravdu dějinného vývoje a vyjadřuje zájmy a vůli pracujících mas", jak napsal s. Gottwald o Stalinovi. A dále z toho, že jen velký duch, myslitel a budovatel, jako je s. Gottwald, dovede vytvořit podivuhodně dokonalou jednotu jazyka a jeho myšlenkového obsahu. Gottwaldovy projevy neklamně dokazují pravdivost Stalinovy poučky, že se „realita myšlenky projevuje v jazyce", a z kořene vyvracejí zcela pochybený dosti rozšířený názor, že jsou myšlenky důležité samy o sobě, kdežto na jejich jazykovém vyjádření že už nezáleží. Na dějinném tvůrčím úspěchu Gottwaldových myšlenek, podnětů, návrhů, plánů, kritik atd. má podstatný podíl jejich dokonalé jazykové zformování, které z nich vytvořilo přesvědčivý a účinný nástroj boje a rozvoje.

Jazykové roucho Gottwaldových projevů je utkáno z hlubokých kořenů českého jazyka, má svébytný ráz českého národa, jehož je s. Gottwald velkým synem, národa, který je podle Stalina tvůrcem a nositelem jazyka. Z toho jazykového bohatství, které český národ během svého staletého vývoje nashromáždil, dovede s. Gottwald vyvážit to nejlepší a přetavit ve své rozumové a citové dílně v souvislé projevy, obdařené velkou tvůrčí silou a podmanivou krásou. O národní ryzosti Gottwaldova jazyka významně svědčí též užívání některých ruských jazykových prvků místo českých, na př. složná otázka (= složitá); popská reakce (= kněžourská); předělit (= zno-

va rozdělit); bolševická zákalka (= zakalení, zocelení). S. Gottwald užívá jen těch ruských prvků, které nijak neporušují výrazovou soustavu českou a ústrojně je do ní včleňuje, takže mnohdy unikají i pozornosti odborníka.

Národní svébytnost, významný rys Gottwaldova slohu, je nedocenitelný přínos do pokladnice našeho jazyka, protože se jazyk užíváním v tak mistrných projevech, jako jsou Gottwaldovy, ustaluje, zdokonaluje, tříbí a protože jsou tyto projevy živým pramenem žádoucího a vítaného poučení všem uživatelům jazyka. Soudruh Gottwald zaujímá proto v rozvoji naší mateřštiny velmi čestné místo, a to tím čestnější, že je to velký politik a státník. Žádný z dřívějších význačných představitelů této oblasti společenského dění nedospěl k tak vysokému stupni jazykové kultury, nevytvořil tak ryze, klasicky národní sloh jako s. Gottwald. Platí o něm to, co sám napsal o dělnické třídě, že je „uchovatelem a rozmnožovatelem toho nejlepšího, co kdy národ vytvořil", i mateřského jazyka. A není jím — abych to vyjádřil obměnou jeho vlastních slov —, a č k o l i byl prvním dělnickým presidentem ČSR, nýbrž p r á v ě p r o t o, že byl jejím prvním dělnickým presidentem. Je na nás, abychom tohoto vzácného odkazu našeho drahého presidenta Klementa Gottwalda plnou měrou využívali k svému vlastnímu prospěchu, ke zdaru našeho socialistického budování a dokázali tak, že si jeho odkazu opravdově vážíme.

NĚKOLIK POZNÁMEK K ZČEŠŤOVÁNÍ CIZÍCH FILMŮ

MILAN ROMPORTL

Kritické hlasy filmových diváků, objevující se často v denním tisku a poukazující na nedostatky česky mluvených cizojazyčných filmů, jsou svědectvím, že v tomto způsobu přetlumočení filmových dialogů, v němž nemáme dlouhou tradici, nedosáhli ještě naši filmoví pracovníci potřebné dokonalosti. Je ovšem pochopitelné, že se při tomto způsobu převedení filmu stavějí autorům překladu v cestu nepoměrně větší překážky než při prostém opatření filmu titulky. Mluvilo se již dosti o umělecké a herecké stránce těchto převodů, vyskytly se i poznámky k jejich stránce jazykové. Chtěl bych tu připojit několik poznámek fonetických.

Jak je známo, vnímáme mluvený projev sice převážně sluchem, avšak současně, a to v míře větší, než by se na prvý pohled zdálo, také zrakem.[1]) Určité zvukové prvky lidské řeči jsme si pak na-

[1]) Ve výjimečných případech (na př. u hluchoněmých při t. zv. odzírání) může se toto zrakové vnímání stát dokonce způsobem jediným.

vykli spojovat s obrazem jistých pohybů mluvních orgánů. Dokud je tento obvyklý vztah obou prvků, zvukového a optického, zachován, téměř si jej neuvědomujeme. Dojde-li však k jeho porušení (je-li na př. špatně synchronisován v českém filmu obraz se zvukem a slovo přichází před odpovídajícím mu viditelným pohybem mluvidel nebo po něm), povšimneme si ho hned a pociťujeme je velmi nelibě.

Zdá se tedy, že i potíže při českém přetlumočování cizojazyčného filmu budou velmi značné. Kdybychom totiž měli zachovat požadavek shody obrazu se zvukem, musili bychom nahrazovat hlásky původní verse českými hláskami téže kategorie, t. j. takovými, při nichž viditelné pohyby mluvidel jsou téměř shodné s hláskami originálu. Znamenalo by to ovšem, že bychom došli k několika hláskovým kategoriím, většinou o velmi malém počtu hlásek, které bychom mohli pouze uvnitř této kategorie mezi sebou zaměňovat. Tak na př. samohlásky bychom rozdělili nejméně do dvou skupin podle nejnápadnějšího viditelného rysu jejich artikulace, t. j. spoluúčasti rtů při jejich tvoření (*a*, *e*, *i* na jedné straně, *o*, *u* na druhé), souhlásky pak do několika dalších kategorií, a to na př. do jedné hlásky obouretné (*p*, *b*, *m*), do další retozubné (*f*, *v*), dále jiné se spoluúčastí rtů (*š*, *ž*), zatím co do poslední, nejrozsáhlejší skupiny bychom zařadili ostatní souhlásky, při nichž nejsou pohyby artikulujících orgánů na prvý pohled tak zřetelné, abychom jejich záměnu pozorovali. Do těchto kategorií bychom pak ovšem musili zařadit i ty hlásky jazyka, z něhož překládáme, které čeština nemá. Tak na př. německé *ö* a *ü* bychom přiřadili k druhé skupině samohlásek (*o*, *u*, s účastí rtů), ruské *y* ke skupině prvé a pod.

Pokusíme-li se však podle těchto zásad přeložit cizojazyčný text tak, aby neztrácel svůj smysl, vidíme, že požadavek jejich zachovávání je prakticky nesplnitelný. Je samozřejmé, že čím více se mu budeme blížit, tím úspěšnější bude výsledek práce, avšak vidíme, že bude třeba k praktickým účelům stanovit pravidla převodu sice méně přesná, zato však snadněji splnitelná. Patrně se tu spokojíme tím, že budeme samohlásku nahrazovati opět samohláskou, souhlásku, po případě skupinu souhlásek opět souhláskou nebo souhláskovou skupinou. Budeme ovšem jistě spokojeni, podaří-li se nahradit souhlásku retnou (t. j. *p*, *b*, *m*, *f*, *v*), případně skupinu, v níž je taková souhláska obsažena, opět retnou souhláskou nebo skupinou ji obsahující, avšak ani tento požadavek nebudeme moci uplatnit zcela důsledně.

Prakticky znamená zásada vytčená v předchozím odstavci požadavek, aby byl v převodu zachován stejný počet slabik, jaký

měl originál. Nebudeme ovšem požadovat zachování stejného počtu, a to stejně dlouhých slov (nebo přesněji foneticky: přízvukových taktů), neboť hranice slov (taktů) se v normální výslovnosti a při normálním tempu mluvy na obraze nijak výrazně neprojeví. Jiný je ovšem případ, mluví-li herec zvolna a s důrazem odděluje slova. Toto členění projevu se projeví i na obraze, obyčejně také v doprovodné gestikulaci a je pak třeba k němu přihlížet.

Otázka doprovodných gest nás staví před další otázku. Dodáváme-li řeči důraz pohybem ruky, činíme tak současně s pronesením přízvučné (důrazné) slabiky. Gesto ruky, které by zdůrazňovalo slabiku nepřízvučnou, je v řeči nemožné. Jestliže tedy ve filmu, který je převáděn do češtiny, doprovází herec svou promluvu gestem, je třeba při převodu dbát, aby gesto připadlo na slabiku přízvučnou. Působí to obtíže zejména u překladů z jazyků, které nemají umístění přízvuku shodné s češtinou, tedy na př. z ruštiny. Uveďme malý příklad: Herec zdůrazňuje pohybem ruky poslední slabiku přitakávajícího „*Chorošo!*“ Jistě tu nebudeme moci překládat výrazy „*Výborně!*“ nebo snad „*Tak dobře!*“, které jsou sice správně trojslabičné, avšak zde nevyhovují, protože očekáváme gesto již na prvé, příp. druhé slabice, nikoli však na třetí, kde se objeví při synchronisaci obrazu s nově namluveným zvukem. Sáhneme tu spíše k překladu typu: „*Je to tak!*“, který, i když snad není zcela přesný, přece vyhovuje jak obsahově, tak i pokud jde o požadavky, které jsme tu vytyčili.

Pro dubbování filmu je tedy třeba připravit překlad nejen se zřetelem k obsahové přesnosti převodu a k jeho jazykové správnosti, ale i se zřetelem k určitým fonetickým požadavkům, které jsem se tu pokusil stanovit.

Jsem si vědom, že vytvoření převodu dokonalého po všech stránkách je velmi těžké a téměř nesplnitelné a že zůstanou vždy jisté nedostatky. Tím větší důraz je pak třeba klást také na dokonalou technickou stránku zvukového záznamu převodu. Není-li totiž dokonalá zvuková reprodukce při předvádění původní verse, je divákovi usnadněno porozumění pozorováním obrazu. Při přetlumočeném filmu však tato optická opora chybí, naopak obraz divákovi porozumění spíše znesnadňuje. Budou-li však jak zvukový záznam, tak i reprodukce technicky velmi dobré, nebude musit divák hledat oporu pro porozumění v napjatém sledování obrazu artikulace[2]) a jeho pozornost nebude pak odváděna od vnímání vlastního obsahu a ideje uměleckého díla.

---

[2]) Je známá zkušenost, že nemusíme sledovat zrakem řečníka, mluví-li zřetelně. Jakmile však zeslabí hlas nebo počne mluvit nejasně, sledujeme jej očima, abychom mu snáze porozuměli.

DR ANTONÍN PROFOUS ZEMŘEL

KVIDO HODURA

Dne 27. března zemřel význačný český filolog Dr Antonín Profous, nedlouho po svých pětasedmdesátých narozeninách (narodil se dne 2. ledna 1878 v Libanicích u Chrudimě). Je autorem obsáhlého a důležitého díla *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. Po přípravách téměř třicetiletých dospěl Profous, překonav značné obtíže, k vydávání tohoto díla. Sám však mohl dokončit jen jeho tři části: První část (A—H) vyšla v roce 1947, druhá část (Ch—L) vyšla v roce 1949 a třetí v roce 1951 (M—Ř). Čtvrtý díl, zakončující sbírku jmen od S až Ž, měl vyjít roku letošního. Toho se bohužel autor nedočkal. Je to osud opravdu velmi krutý, neboť víme, jak s celou duší lnul autor k svému dílu a jak mu obětoval takřka všecky jiné životní radosti. Rukopis díla je však do té míry připraven, že je možno doufat v jeho vytištění v roce 1955. Bude to Profousův pohrobek. Bude to však zároveň dílo, jež zajistí svému původci trvale čestnou památku, neboť na jeho základech budou stavět dále nejen jazykozpytci, ale i historikové a zeměpisci[1]).

Přináší toto dílo spolehlivý materiál nejen pro další studie etymologické, nýbrž i pro studium osidlování českých krajů. Spolehlivost záleží jak v úplném sebrání a chronologickém seřazení dokladů těchto jmen v přesném znění a větné souvislosti, tak i v pokuse o výklad těchto jmen. Jen zřídka ponechává Profous bez odpovědi otázku o původu jména a tam, kde na ni odpovídá, můžeme často pokládat jeho odpověď za definitivní. Budou-li námitky proti jeho etymologiím a objeví-li se etymologie jiné, i to vše bude usnadněno a umožněno právě tímto vskutku základním dílem Profousovým. Dílo Františka Palackého (*Popis království českého*) je již z roku 1848 a A. Sedláčka *Snůška jmen* (1920) i *Místopisný slovník* (1908) mají úkol značně odchylný a jsou zaměřeny spíše historicky.

V Profousových Místních jménech je zpracováno více než 12.000 jmen osad českých. Jsou v nich uvedena jména česká i německá, vyložen vzájemný jejich vliv a odhalen původní obraz, zatemněný často pozdějším vývojem. Ve jménech zdánlivě německých ukáží se vypsáním všech dokladů původní jména česká: na př. německé *Nabse* je z českého *Bzí* spojeného s předložkou *na*.

---

[1]) Posudek o prvních dvou dílech Profousova díla přinesla Naše řeč v roč. 34 (1950) na str. 97—100. Referát o třetím díle je otištěn v tomto čísle.

Pečlivě rozpoznává Profous nestejný původ i u jmen osad majících dnes pojmenování stejné (na př. *Buč* je jednou z *Budeč*, po druhé z *Buči* ze základu *buk*). U jmen založených na jménech osobních snaží se vyložit i jména osobní (zvláště obšírný článek věnuje Profous místu svých gymnasijních studií, Chrudimi).

Užitečnost práce Profousovy je všestranná, neboť pojmenování osad zaměstnává nejen pracovníky vědecké, nýbrž i úřady politické, bezpečnostní, poštovní, železniční a vojenské. Jak prospěšná je znalost všeho, co Profous uložil do svého díla, je patrné zvláště na neocenitelných službách, jež toto dílo prokazuje při změnách názvů osad v území pohraničním. Těmito změnami se zaměstnávala také místopisná komise při Akademii, jejímž byl dr. Antonín Profous jednatelem.

Z prací, které byly přípravou na tuto hlavní práci Profousovu, zasluhují zvláštní zmínky výklady jména Prahy (Věstník min. vnitra 1926), Brandýsa (tamtéž 1928), Klenčí (Naše řeč 1923 a 1924), výklad názvu Slezska [společně s prof. B. Horákem ve Sborníku Čs. spol. zeměpisné (1934)] a samostatné práce *Jazykový výklad místních jmen v plzeňském hejtmanství* (1914) a *O jménech pomístních, jejich významu a sbírání* (1920). Naše řeč přinášela zprávy o Profousově činnosti (11, 17 n. a 13, 20 n.) a Profous sám přispěl do Naší řeči těmito příspěvky: *Klenčí, či Kleneč pod Čerchovem* (7, 193 n.), *Hřebečsko — Schönhengst* (12, 37 n. spolu s V. Šimákem) a *Jak třeba rozuměti jménu Chřibská, Kreibitz* (19, 280 n.).

Veškerá práce Profousova je proniknuta svědomitou snahou po přesnosti co možná největší, jakož i opatrnou kritičností v posuzování příslušné literatury a pronášení konečných úsudků. Tyto vlastnosti byly Profousovi vrozeny a positivistická škola Jana Gebauera, jehož byl Profous oddaným žákem, ještě je v něm stupňovala a vytříbila. S dr. Antonínem Profousem odešla z řad českých filologů osobnost významná a svérázná. Jeho přátelé budou jej stále chovat v paměti jako milého a skromného druha i jako vzor nevšední nadosobní pracovitosti.

POSUDKY A ZPRÁVY

Nový etymologický slovník český

Etymologický slovník jazyka českého[1]) je dílem dvou autorů, dr. Josefa Holuba a doc. dr Františka Kopečného, a vyšel ve Státním nakladatelství učebnic v Praze právě včas, aby vyplnil mezeru, která zela již po léta v české jazykovědě.

Třebaže se mnoho našich jazykozpytců zabývalo etymologickým báddáním, nedocházelo k soubornému vydání etymologií ve zvláštním slovníku. Byl zde sice Holubův starý Stručný slovník etymologický, ale nehledě k tomu, že jeho první i druhé vydání bylo dávno rozebráno, nebylo to dílo vědecké v plném smyslu slova.

Kolem etymologie se kromě toho chodilo dosti dlouho po špičkách a čekalo se na vědecky autoritativní výrok, zdá etymologisování na základě genetického příbuzenství je správnou cestou pro filologa a zda vůbec celá tradiční historickosrovnávací badatelská metoda mu může býti spolehlivou oporou. Proto se etymologie stávala vědou dočasně opomíjenou a spíše jen trpěnou. V SSSR N. J. Marr počal zamítati historickosrovnávací metodu a stavět tím veškeré etymologisování na hlavu. Stará etymologie byla zavrhována jako produkt „idealistického" myšlení a docházelo se často k diametrálně se lišícím závěrům, které vyplývaly z marrovské metody paleontologické. Marr odmítal zásadně srovnávání celých významových jednotek současných jazyků a přešel k analyse materiálu všech jazyků světa podle t. zv. „čtyř elementů", beze zření k jejich skutečným historickým souvislostem.

Odsouzení formalistické a v podstatě idealistické jazykovědné theorie Marrovy sovětské jazykovědě velmi prospělo. Jak víme, podle N. J. Marra „pospolitost národního jazyka nemohla být zděděna, protože jazyk je nadstavbou nad základnou." Jestliže se však vychází z faktu, že jazyk nadstavbou nad základnou n e n í, že pospolitost národního jazyka není produktem kapitalistické formace, nýbrž pospolitostí *zděděnou* a že tato pospolitost je *celonárodní*, nikoli *třídní*, vyplývá z toho logicky, že historickosrovnávací metodu nelze jen tak jednoduše odbýti. Pro moderní etymologii jsou významná slova: „Jestliže historickosrovnávací metoda přes své vážné nedostatky . . . podněcuje k práci, ke studiu jazyků, paleontologická metoda vede k tomu, aby se leželo za pecí a hádalo z kávové ssedliny kolem smutně proslulých čtyř elementů." (J. V. Stalin). Z odsouzení marrismu vyplývá pro vědeckou ety-

---

[1]) Josef H o l u b - František K o p e č n ý, *Etymologický slovník jazyka českého.* Třetí, přepracované vydání. Státní nakladatelství učebnic, Praha 1952. 576 str., 330 Kčs.

mologii, že může vystoupit ze skromného ústraní a užitečně se dále rozvíjet. Příznačná je v SSSR výzva prof. Bulachovského, který naléhá, aby se pokračovalo ve skutečně vědecké etymologické práci. Zájem o etymologii roste. Nelze očekávat, že by rostoucím požadavkům jak sovětské vědy, tak i nejširší veřejnosti postačil starší etymologický slovník A. A. Preobraženského *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (Moskva 1908, A—S; zbytek, ne bez chyb, vydán v Trudech Instituta russkogo jazyka 1, 1949) a nejnovější slovník M. Vasmera *Russisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1950 a n., vychází). Slovník Preobraženského byl vydán ještě před zahájením diskuse o základních otázkách jazykovědných. Je pravděpodobné, že po výzvě sovětského učence nastane v etymologickém bádání v SSSR nový ruch[2]).

Prozatím se u slovanských národů etymologických slovníků většího, dokonalejšího vědeckého formátu nedostávalo. Hodnotnější jsou polský slovník A. Brücknera *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Kraków 1927) a bulharský *Etimologičeski rečnik* S. Mladenova (Sofia 1941). Od r. 1952 začal vycházet po sešitech *Słownik etymologiczny języka polskiego* od Fr. Sławského. U nás se proto objevuje nový etymologický slovník jako na zavolanou. A můžeme hned předem říci, že se v slovanské soutěži umisťuje zatím velmi úspěšně jako jeden z prvních úplných etymologických slovníků slovanského jazyka.

Proč je etymologického slovníku zapotřebí jako příručky nejen odborníkovi, ale i každému vzdělanému člověku?

Jazyk vznikal dlouhým postupným vývojem, a „jazyk a zákony jeho vývoje lze pochopit jen tehdy, zkoumá-li se v nerozlučné spojitosti s dějinami společnosti, s dějinami lidu, kterému zkoumaný jazyk patří a který je tvůrcem a nositelem tohoto jazyka“ (Stalin). Jádro slovní zásoby, základní slovní fond, sahá do velmi dávných předhistorických a historických období. Proto po dlouhá staletí byly otázky etymologie nevysychajícím pramenem učených i pseudovědeckých rozprav a hádek. Prováděla se sice pitva slov, ale nedálo se tak na vědeckém podkladě. Vědecky mohl řešit otázku o původu slov teprve srovnávací jazykozpyt.

Vývoj srovnávací jazykovědy, s níž přišel r. 1816 Franz Bopp, vynikající německý jazykozpytec, autor rozsáhlé *Srovnávací mluvnice indoevropských jazyků*, byl dlouhý a není vlastně dosud ukončen. Etymologie prošla údobími dětství i zralého věku. Vytvořilo se mnoho systémů, často velmi podivných a navzájem si odporujících. Pokud se

---

[2]) Svědčí o tom i diskusní stať R. A. Ačarjana *O sostavlenii etimologičeskogo slovarja slavjanskich jazykov* v časopise „Voprosy jazykoznanija“ 1952, č. 4, str. 91—98. — O práci na novém etymologickém slovníku slovanských jazyků, organisované nyní v brněnském centru, viz v tomto čísle Naší řeči na str. 184.

etymologie zvrhala na pouhou povrchní zvídavost, zacházela na scestí. Jakmile však na místo pseudovědecké obrazotvornosti nastoupila vědecká metoda, která počala přísně respektovati zákonitost ve vývoji jazyků, jakmile se vycházelo z rozdělení jazyků na skupiny a postihovalo se jejich sbližování i rozrůzňování podle jistých pravidel, můžeme již mluvit o etymologii v pravém slova smyslu. Stává se pak skutečnou „vědou o pravém významu“ (etymos = řec. pravý, etymon = pravý význam, základ slova), poučnou historií a analysou lidského ducha.

Dnešní jazykověda, která zkoumá jazyk ve spojení se společensko-politickými životními podmínkami, považuje etymologii za vědu krajně užitečnou. Etymolog sestupuje právě jako archeolog do mlhavé a temné minulosti, kde zaznívají první kroky člověka, kde se rodí myšlenka a s ní nerozlučně spjaté slovo jako její „bezprostřední skutečnost“. Výsledky etymologického bádání, objevy a poznatky, se shrnují do přehledných příruček slovníkově uspořádaných, do etymologických slovníků.

Etymologický slovník jazyka českého vychází z 2. vydání Holubova *Stručného slovníku etymologického*. Opírá se však zároveň o stěžejní díla etymologická a o nejdůležitější články a studie, pokud byly autorům přístupné. Autoři neuvádějí u jednotlivých hesel příslušnou literaturu, protože by tím rozsah díla neobyčejně vzrostl. Ale v přehledu odborné literatury, uvedeném na konci, se může čtenář informovat o pramenech, na jejichž základě dílo vznikalo. Je tedy právě vyšlý Slovník daleko vědečtější než jeho předchůdce, ač abecední uspořádání podle slov a nikoli podle slovních základů zůstalo. Nelze arci říci, že jde o slovník přísně vědecký, jak by se dalo očekávati z velmi obsažného úvodu. Zdůrazňujeme *didaktický* zřetel tohoto úvodu; povznáší slovník na úroveň příručky vysokoškolské, která značnou měrou poslouží posluchačům filosofických a pedagogických fakult jako klíč do předsíně studia historické mluvnice slovanské, k historickému hláskosloví českému a k nauce o tvoření slov. Hujerův *Úvod do jazyka českého* je sice dílo výborné, ale pro svoji neobyčejnou zhuštěnost začátečníkovi málo přístupné.

Úvod, jehož autorem je Dr František Kopečný, je věnován zejména historickému přehledu hlavních hláskových změn. Vrhá jasné světlo na postavení českého jazyka. Pojednává o pozoruhodných společných rysech jazyků oblasti evropské a přilehlých částí jihozápadní Asie, dotýká se otázky hypothetického indoevropského prajazyka. Je to otázka obtížná a autor úvodu sám uvádí, že ji nelze řešit definitivně. Má jistě na mysli dosti zdrželivé stanovisko sovětské jazykovědy k „prajazyku“ i po odsouzení theorie N. J. Marra, který podle slov J. V. Stalina „pohrdavě odsuzoval každý pokus o studium skupin (rodin) jazyků jako projev theorie ‚prajazyka‘, avšak zatím nelze popírat, že jazyková příbuznost na př. takových národů, jako jsou slovanské, je ne-

pochybná, že by studium jazykové příbuznosti těchto národů mohlo jazykovědě přinést velký užitek při studiu zákonů vývoje jazyka." Stalin dodává: „Nemluvím už o tom, že theorie „prajazyka" nemá k této věci žádný vztah." I kdyby se pojmy „prajazyk" a „prarodina" zavrhly, nelze popřít *nezvratná fakta* materiální pospolitosti a blízkosti, materiálního příbuzenství takových jazyků, jako jsou na př. jazyky slovanské. Autor úvodu k slovníku nevylučuje možnost, že některé jazykové větve indoevropské nesouvisí s ostatními geneticky, nýbrž že vznikly „nanesením indoevropského jazykového typu na *substrát* původně nepříbuzný". Dále pojednává o indoevropských jazykových skupinách (jazyk český spolu s ostatními jazyky slovanskými vznikl z onoho vývojového stadia, které nazýváme praslovanským); o t. zv. jazycích *satemových* (jazyky indoíránské, thrácko-armenské, baltské a slovanské — název zvolen podle střídnice za ide *k'* v írán. *satem,* praslov. *sъto,* čes. *sto*) a *kentumových* (řečtina, latina, kelština a jazyky germánské — řec. *kahe-ton,* lat. *centum* [kentum] = sto); o skupině baltoslovanské; o jazycích slovanských a jejich diferenciaci a o dnešním roztřídění jazyků slovanských na pět jazykových skupin. V stručném přehledu nejdůležitějších hláskových vztahů mezi praslovanštinou a ostatními jazyky indoevropskými uvádí výčet praslovanských souhlásek a samohlásek; mluví o praslovanských změnách hláskových, jako na př. o odsouvání souhlásek, palatalisaci a j. Velmi přehledný a instruktivní je stručný přehled českých hlásek podle jejich původu. V kapitole o odvozování slov a změnách jejich významu se pojednává o stavbě slov, o slovotvorných prvcích, o příponách produktivních a neproduktivních, o složeninách (sem patří i prajazykové zdvojování kořenů, reduplikace, jako *hlahol, plápolati, křepelka,* časté zvláště v slovech onomatopoických, jako *teteliti,* a v slovech afektivních, jako *vrávorati, jistojistě,* a domáckých, jako *bába, máma, děda*), dále o kořenech slov a jejich variantách, o významu slova a jeho změnách, o rozvrstvení slov podle původu a stáří. Úvod končí výčtem základních směrnic pro každého, kdo chce zjistiti původ slova nebo aspoň vniknout co možná nejhlouběji do jeho dějin. Etymologické bádání má ovšem svá jistá úskalí a ošemetné „bludičky", které mohou snadno zavésti na scestí i nejkvalifikovanějšího vědce, tím spíše nezasvěceného laika nebo adepta této složité nauky o původu a příbuznosti slov.

Kladem díla je bystré sledování pramenně doložené historie některých slov. U mnoha hesel jsou citovány výrazy mnoha jiných jazyků a je obezřele stopována změna významu slova. Jde časem i o jazyky velmi vzdálené — zde zachází slovník vzhledem k svému účelu příliš daleko — a je často zajímavé se dozvěděti, jak se význam slova měnil, jak se jeho užívání ustalovalo v jistém smyslu, který nemá s příbuzným slovem zdánlivě žádnou spojitost.

Snadno se takto na př. odhalí příbuznost slov jako *člen, koleno* a *čeleď*: Csl. članъ i člěnъ = úd. 1. = příslušník spolku a pod. (sr. arch. aud, oud), p. członek, s. član, r. člen; 2. = mluvnický člen, r. člen, s. član, pol. rodzajnik. Pův. význam ‚úd', indoevr.*kel-(no), lit. kėlis, koleno, stř. kol- v ř. kolon ‚úd'.

Podobně na př. ukáže etymologický rozbor souvislost slovesa *česati* (psl. česati z pův. *kes-, stř. *kos-) s podst. jm. *kosa* (= stč. ‚účes'), s příd. jm. *kosmatý*. Vznikají příbuzná slova *pa-česy* (pomn.), *ú-čes* (nov. Jg.), *kosina* (kosinka, lid. druh účesu, sr. i slov. *kosier, kosierik* = dlouhé zahnuté péro z ptačího ocasu za kloboukem). Patří sem také *česlo* = štěrbina v úlu pro výlet včel, srov. lid. *roz-čísnutý* strom (na př. bleskem) a *česnek*. Expresivní obměnou vzniká *čechrati, cuchati* a přenes. též *kochati (se)* (jen č., staré, a pol. *kochać się* = milovati se, *kochanka* = milenka, patrně tedy pův. česat, hladit milou osobu). K ide. **kos-*, které je v lit. *kasa* = cop, *karšti* = česati, něm. *Haar* (got. *hazwa*, angl. *hair* = vlasy). Původní význam: zvláštním (typickým) pohybem „dotýkati se" vlasů (srov. ruské *kosmit'sja, kasát'sja*), odkud i „česati ovoce, len a j." Ve slov. se úžením významu oddělila zvlášt. skupina *kositi* (seno, obilí), a to asi podle podoby pohybu.

Uvedeme ještě několik příkladů, jak pečlivě autoři uspořádali některá hesla:

Str. 271:

pět (csl. pętь): pat-náct (v.-*náct*), padesát (v.-*desát*), *pátý* (*pętъ): pát-ek, jm. tvar.: půl páta; pat-erý (csl. pęterъ, stč. pater) atd. R. pjat', p. pięć, s. pet, sl. päť.

K ide. zákl. *penku-, stind. panča (sr. punč), lit. penki, ř. pente (srov. pentametr), lat. quīnque, něm. fünf (st. finf), angl. five.

Psl. odchylné *pętь (asi podle řadové čísl. pę-tъ: sr. lit. penk-tas, ř. pemptos, lat. quintus, stněm. fimfto atd.) se někdy spojuje s psl. zákl. slova *pěst* (v. to: *pn̥stis z *pn̥t-tis?), což by ukazovalo na primit. pojetí „pětky" jako ruky „s pěti prsty". Svědčila by o tom i lat. číslice V (sestava prstů s odšinutým palcem) a pod. i číslice X (vl. dvě ruce křížem přes sebe) a vysvětlil by se i substantivní charakter číslovky „pět" na rozdíl od 1—4, jakož i možná souvislost *osm* — *ostrý* (= lat. octo — acus), vl. 2 „špičky" prstů bez palce; odtud snad i duál. podoba v lat. (jako ambō, oba)?

Na str. 280 sice čteme:

pluh (csl. plugъ), všeslov. z germ.-kelt, got. plōgs, něm. Pflug (st. pfluog): popluž-ní dvůr (stč. poplužie, menší hospodářství; pluhař „oráč").

Ale v doplňcích na str. 564 Kopečný kriticky dodává: „Nejde asi o přejetí z germ. (kde je toto slovo etym. osamoceno a nejasné: staré dom. názvy jsou hoha — v. naše „socha", nebo stangl. sulh k lat. sulcus, brázda'), nýbrž obráceně: pluh patří přece asi jen k *plouhati*, ploužiti (plížiti), sr. pod. tvoření *vlačihy* k vléci (vláčeti) a paralelu zcela překvapivou č. d: *plíhadlo, plížek!* (zakřivené dřívko vespod rádla, „plížící se" v brázdě); *ō* ve stněm. *plōg* není na závadu předpokládanému přejetí, neboť mezi vých.-germ. *ō* a slov *ū* byl v 8. — 9. st. rozdíl zcela malý. (Je zajímavé, že něm. přejala i později název pro spec. druh pluhu: *Zoche* ze slov. „socha"). V tom smyslu budiž upravena i příslušná kult. poznámka". — Zřejmě se autor dal poučit názorem V. Machka, uveřejněném v článku *Quelgues mots slavo-germaniques* (v časopise Slavia XX, 1951, str. 200—218).

Tolik na ukázku. Některá hesla bychom mohli doplnit nebo opravit. Tak na př. v Slovníku se uvádí na str. 165: „*kastrol* z fr. casserole (něm. Kasserolle, r. kastrúlja). Jg. Asi podle okrouhlé podoby (sr. lat. rolla = okruh [do něm. Rolle = závit, v. role 2, rolovat] a p. rondel „kastrol“ k franc. ronde, ‚okrouhlý‘).“ — V posledních dodatcích k Slovníku (str. 566) Kopečný uvádí: „Doplň: *První* část slova *nejasná*.“

Pokusíme se doplniti: it. cassa, cazzuola, katalán. cassó ‚pánev, pekáč‘, ř. kýathos = pův. sběračka; kalíšek na víno, pohár, mísa ve spojení s ř. kyein ‚nésti v lůně‘ (býti těhot.), srov. sanskrt. švájati ‚naběhnouti, zesíliti, tvaru *oblého* dosíci‘. Nesoudíme tedy, že první část slova třeba pokládati za nejasnou. (Srov. H. C. W y l d, The Universal Dictionary of the English Language, Londýn 1946).

Mohli bychom též vytknouti, že u některých hesel chybějí výklady novější. Tak na př. sporný je výklad slova *kvinde* (viz pod heslem *kvit* na str. 196. Citujeme text Slovníku: „*kvit* (lid.), něm. quitt, fr. quitte z lat. quietus ‚uspokojený‘, tedy ‚mít pokoj od závazků, býti práv‘: *kvit-ovati, kvitance* (st. kvitancí). Sem i lid. dát *kvinde*. Jg. Sr. *pokoj* a *chvíle*.“ Není však uveden velmi pravděpodobný výklad slova kvinde z něm. Gewinde, Lid. nov. 4. 6. 1930 (srov. Naše řeč v tomto čísle, str. 187 n.).

Lze také poznamenat, že ve slovníku postrádáme některá slova volající po etymologickém výkladu (na př. *krumpáč*, vzniklé kontaminací *Krummhacke — kopáč* a j.).

Významnou pomůckou je i příloha Slovníku, *Etymologický přehled slovotvorných* (*kmenotvorných*) *přípon a koncovek*, o jehož zpracování se zasloužil jmenovitě dr. Václav Polák. Velmi účelný je též připojený index slov domácích, cizích, vlastních jmen, slov slovanských, zejména ruských, polských, srbocharvátských a j.; dále slov jazyků neslovanských, jako baltských (litevština, lotyština, staropruština); jazyka staroindického, staroíránského, řeckého, latinského, italského (zde místy nepřesný pravopis, jako na př. beretto místo be*r*retto — str. 65), rumunského, francouzského (i zde u některých slov by se měla věnovati větší péče pravopisu, jako na př.: tal*c* — nikoli tal*e*, str. 379, 541; recru*e* — nikoli recru, str. 52; mario*nn*ette — nikoli marionette, str. 215 a 540; Notre *D*ame — nikoli Notre dame, str. 214, atd.); jazyků iberských (španělština, portugalština); germánských (gotština, němčina, holandština, angličtina — upozorňujeme na špatný pravopis u bot*h* — nikoli bothe, str. 554; botto*m* — nikoli botton, str. 554) a m. j.

Autoři sami přiznávají, že naléhavost rychlého vydání Slovníku a spěšné tempo revise s tím spojené zavinily značné množství chyb a nedopatření často dosti rušivých. Mnohé z těchto chyb nalezneme opravené ve věcných dodatcích a doplňcích č. 1, č. 2 atd. Proti takto „nastavovaným“ doplňkům by bylo možno vznésti námitky, kdybychom

neuznali okolnosti, za nichž Slovník vznikal. Je ostatně vždycky lépe dodatky uvést než je vynechat.

Je nesporné, že ve formě, v níž se nám dnes Slovník předkládá, nemůže přes své vynikající vlastnosti *plně* uspokojiti náročnějšího čtenáře, a vzhledem k rostoucímu přívalu nových slov a výrazů při dnešních i budoucích změnách v životě politickém, hospodářském a kulturním nepostačí generacím příštím. Bude třeba další usilovné práce, dalšího zdokonalování a dalších opravených vydání. Ale hlavní překážky byly zdolány. Za současného stavu věcí, kdy je třeba přihlížeti především k nejširším vrstvám, bylo by na pováženou vydávati dílo úzce odbornické; je třeba vzbudit zájem široké veřejnosti, zájem *celonárodní*. Dnešní vydání je tedy právem založeno tak, aby vyhovovalo čtenáři přiměřeně gramaticky vzdělanému a odpovídalo na jeho dychtivé otázky o původu a příbuznosti slov.

Lze tedy s klidným svědomím říci, že dílo je dobré a užitečné. Spravedlivý kritik ocení také snahu autorů přihlížeti co nejvíce k příbuznosti slov slovanských; po této stránce vyhoví Slovník nejnutnější potřebě způsobem vskutku čestným. *V. Kripner*

K III. dílu Profousových „Místních jmen v Čechách"

Ve Státním nakladatelství vydala r. 1951 Česká akademie věd a umění třetí díl životního díla nedávno zesnulého dr. Ant. Profouse *Místní jména v Čechách*[1]), obsahující jména začínající písmeny M—P. Obsáhlý dokladový materiál, sebraný s nevšední vytrvalostí a péčí, sledující v úplnosti historický vývoj našich místních jmen, činí z této práce dílo základního významu; z něho budou vycházet všichni badatelé na tomto úseku, jazykovědci stejně jako historikové.

I tento díl potvrdil řadou dalších etymologií, že tu jde o úspěšnou práci, v níž houževnatost a svědomitost při vyhledávání dokladů se druží k důmyslnosti, získané dlouholetou prací v tomto oboru. Profousovi se tu podařilo vyložit i některá jména na první pohled podivná. Tak na př. *Machnatec* bylo původně jméno vrchu ‚machnatého' = mechem obrostlého. *Malahov* není původem přivlastňovací na *-ov*, nýbrž přesmyknutým tvarem pův. *Malohlavy*. *Měkynec*, pův. patrně *Měkyneč*, souvisí s osobním jm. *Měkynec*, jež je odvozeno od *měkyna* = ‚obilní tluč, šrot'. *Otmíče* jsou pojmenovány podle obyvatel, z nichž snad první byl „ot mieče", t. j. z domu se znakem míče. *Oškobrh* je původně jméno vrchu, původu patrně cizího, předslovanského (srov. název *Askiburgion* u Ptolemaia). *Petroupim* je z pův. *Potrupim*, což souvisí se slovesem *potrupiti* = ‚droliti' nebo *troupěti* = ‚hloupnouti'. *Poděhusy*, *Podělusy*, *Poděúsy* i *Poděvousy* mají stejně jméno od obyvatel,

---

[1]) Srov. referát o předešlých dílech v Naší řeči 34 (1950), str. 97 n.

kteří „odhodili vousy", oholili se. *Podeřiště* je jméno obce „pode ržištěm", t. j. žitným polem (žito = rež) atd.

Ze známějších problémů zaujme především šťastný výklad jména *Pardubice* z *Porydubice* (od slovesa *porýti*). *Postoloprty* je jméno původu slovanského (postoly prtati = opravovati škorně; tak odvozoval už Václav Hájek z Libočan). Klášter „Porta Apostolorum", s jehož jménem se spojovalo i jméno obce, byl založen později než ves, zvaná už tehdy Postoloprty. — *Plzeň* vykládá autor z osobního jména **Plzen* a odmítá Kůstův výklad (*plzeň* = sesouvání země) z důvodů jazykozpytných i věcných. — Jméno *Praha* bývalo vykládáno také od „prahů" (slapů říčních; srov. známé „porohy" na Dněpru), ale pak by jméno města znělo *Práh* nebo *Prahy*. Souvisí tedy podle Profouse toto jméno se slovesem *prahnouti*, jak dosvědčuje i několik jmen Praha, označujících lesy a vrchy: jde vesměs o místa vyprahlá, vyschlá.

Důsledné opírání výkladů jmen o doklady vede k zajímavému poznatku, jak často jména dnes stejně znějící bývají různého původu (srov. *Meziříčí* = ‚mezi řekami' nebo z pův. *Mezirady*; *Milíkov* z *Milík* nebo *Miljuk*, *Mílov* od *Míla* nebo něm. *Mühllohe* atd.). Přitom se autor vždy snaží seznámit se s rázem místa i s jeho dějinami, takže místy nabývá jeho dílo charakteru a ceny vlastivědné pomůcky (tak na př. *Knížecí Pláně*, obec založená r. 1792 na ochranu hranic s něm. jménem *Fürstenhut*; *Milesimov*, původně *Nové Paseky*, přejmenované podle rodu hrabat z Millesima; *Rýnek* založený r. 1791 a pojmenovaný podle rodu *Rhienecků* atd.). A k tomu — což je v našich zemích věc žádoucí — autor nezanedbává ani jména německá a podává mnohdy zdařilou dvojnásobnou etymologii, jména českého i německého.

Jen někde by bylo snad možno jeho výklady doplnit. Tak místní jméno *Ounuz* nebude asi ze staršího „u nouze", nýbrž spíše z **Ú-nud-ja* od osobního jména **Únud* (osobní jméno *Nudek* uvádí Profous u jmen *Nučice*, *Nudivojice* III, 237). Podobně jméno *Podruhlí*, které autor ponechává nevyloženo, by bylo možno vykládat z původního *Podruhly*, po-druhly; osobní jméno *Drugъlъ* uvádí Profous u jména *Druhlice* (I, 426). — Také se nezdá účelné vykládat etymologii jména *Nebovazy*, když je zřejmé, že to je pozdní, umělý tvar a doklady mají *k*, nikoli *b*. Nejstarší doklad *Nakawaz* byl vykládán jako starý 6. pád s koncovkou *-s* (srov. *Dolás* = v Dolanech), tedy „na kavanech", což však nedávalo smyslu. Snad by se tu však dalo vyjít od jména *Kovan* („kovaný" člověk = uhlazený, Profous uvádí u jména *Kováň*, *Kovanice* II, 344) a jeho protikladu **nekovan* = hrubec; odtud bezpředložkový 6. pád *Nekovas* (špatně zapsaný *Nakawaz*) od místního jména **Nekovany*.[2]) —

[2]) S návrhy recensentovými nelze dobře souhlasit; přenášejí se velmi snadno přes značné potíže, na př. v *Nekawaz* jsou změněny náhodou („špatně" zapsány) hned obě samohlásky. *BHk*

Jméno *Korozluky* by snad bylo možno vykládat od slovesa *zlúčiti* (tedy Korozlukové odlučovali — t. j. loupali — nebo házeli kůru, srov. *Koroseky, Korlupy — Kralupy*). Výklad přes *Korosluky* je zbytečně složitý.

Ovšem autor některé z těchto etymologií nedokončil proto, že se snaží vyhnout dohadům a chce zůstat na půdě známé. Proto také na př. nevykládá některá osobní jména, která jsou základem jmen místních: *Nekmír, Nekor, Příbram* atd. Jméno *Orasice* odvozuje od srbocharvátského jména *oras* = ořech a soudí, že místo je nazváno podle Srbocharváta, který se sem přestěhoval; ale to se zdá málo pravděpodobné (nejstarší doklad je z r. 1143!).

Často také autor etymologisuje místní jméno metonymicky přímo ze jména osobního, takže obě by měla úplně týž tvar: tak *Polabec, Protivec, Radaš, Radava, Rádlo, Radvanec, Rampuše* atd., všude od jména prvního nebo předního usedlíka. Pro novější dobu, kdy (na př. v 18. stol.) tvořivost v oboru místních jmen upadá (srov. stereotypní jména na *-ov*), je to nepochybně správné a někdy i dokázáno (viz *Rýnek*). Samota byla pojmenována na př. „u Protivce" („jít k Protivci, od Protivce"), takže snadno to mohlo být považováno za jméno místa, když časem okolo vznikla vesnice. Ale ve 12. až 13. stol. bylo poměrně řídké osídlení, skutečných samot méně a dosud živé odvozování jmen místních od osobních.

Těchto několik poznámek ovšem nechce být ani jen částečně zápornou kritikou; chce spíš ukázat plodnost a podnětnost díla několika náměty, jak vyplynuly z pozorování shromážděného materiálu a jimiž by se toto významné dílo snad dalo doplnit. *Jaromír Spal*

Nová učebnice českého jazyka

Ve školním roce 1951/52 se začalo na školách III. stupně vyučovat podle *Cvičebnice jazyka českého,* kterou vydalo Státní nakladatelství učebnic jako „pomocnou knihu pro gymnasia a vyšší odborné školy, zvláště pro I. třídu" (Praha 1951; 339 str., 28,— Kčs). Vydáním cvičebnice končí dlouholeté provisorium ve vyučování mateřskému jazyku na školách III. stupně, kdy se vyučovalo bez učebnic.[1])

Cvičebnici vypracoval kolektiv autorů (J. V. Bečka, E. Čech, Fr. Daneš, M. Dokulil, K. Hausenblas, M. Helcl, Al. Jedlička, J. Kaňka, J. Mrázek, J. Zachystal) za vedení a aktivní spolupráce univ. prof.

---

[1]) Tato recense byla napsána dříve, než vyšly učebnice pro ostatní třídy těchto škol. Recensovaná cvičebnice vyšla zatím v druhém vydání; mnohá nedopatření zde vytýkaná jsou v něm opravena. *Red.*

Dr. Bohuslava Havránka. Kniha se snaží poskytnout nový pohled na jazyk, i když to není pohled zcela jednotný, protože v jednotlivých úsecích čerpá z prací různých našich odborníků, patřících k různým jazykovědným směrům (z Havránka, Trávníčka, V. Mathesia, Vlad. Šmilauera a j.) a také autoři jednotlivých úseků byli zřejmě různí. Poněvadž cvičebnice byla zpracována a schválena ještě před velkou jazykovědnou diskusí v SSSR, mohla z výsledků této diskuse těžit jenom zčásti (některé výsledky diskuse zachycuje oddíl úvodní). V dalších vydáních cvičebnice bude také ještě třeba některých korektur na základě diskuse o strukturalismu, která u nás proběhla[2]).

Obsah cvičebnice je dán dosavadními učebními osnovami pro gymnasia z r. 1949. Předepsaná látka byla ovšem rozvržena podle samostatného plánu cvičebnice.

Kniha je rozdělena do čtyř oddílů. Oddíl úvodní obsahuje tři kapitoly s obecnými výklady o jazyce, dále základní poučení o slohu (kap. 4) a výklad o základních útvarech slohu prostě sdělovacího.

Prvních tří kapitol úvodního oddílu si všimneme poněkud podrobněji, protože se dotýkají některých zásadních otázek jazykovědných, které se ujasňují teprve po diskusi v Sovětském svazu a jejichž propracování se počíná věnovat teprve nyní — po vydání knihy — zvýšená pozornost.

Do druhé stati úvodního oddílu („Národní jazyk; jazyk spisovný a nářečí") proklouzly některé formulace znějící skoro mysticky. Viz na př. na str. 14: „Vždyť právě rodná řeč nám otevřela *hluboká tajemství* řádu myšlení a souvislosti věcí . . .". „Rodný jazyk nás spíná *tajemným poutem* přes dálky prostoru a času . . ." (zde i dále podtrženo námi). Vedle toho jsou zde i některé problematičnosti věcného rázu. Tak na př. *národní jazyk* se tu pojímá jako souhrn jazykových prostředků spisovných i nářečních. K otázce t. zv. *obecné češtiny,* o níž se ve cvičebnici na str. 17 říká, že se již zcela zřetelně vyhraňuje z masy různých nářečí jako společný jazyk obcovací, bychom poznamenali, že patrně zmizí, t. j. splyne s celonárodním spisovným jazykem dříve, než se stane jednotnou; spisovný jazyk tím ovšem rozhodně nezůstane nedotčen.

Dále je třeba upozornit na to, že cvičebnice zavádí terminologické rozlišování dvou blízkých pojmů — *socialisace* a *demokratisace* spisovného jazyka: „Socialisací rozumíme pronikání spisovného jazyka do nejširších vrstev národa, proces směřující k tomu, aby spisovného jazyka užíval, nejen trpně, ale i činně, skutečně celý národ. Tomu, že se spisovný jazyk vzdává oněch zvláštností, jejichž smysl byl především v tom, aby širokým vrstvám lidu byl zamezen nebo aspoň znesnadněn

---

[2]) Druhé vydání přihlédlo již k nejnovějším výsledkům sovětské jazykovědy i ke kritice strukturalismu. *Pozn. red.*

přístup k němu (srov. na př. umělé nesnáze českého pravopisu, psaní a výslovnost cizích slov atp.), říkáme demokratisace spisovného jazyka. Socialisace a demokratisace spisovného jazyka jdou spolu ruku v ruce, předpokládajíce se navzájem“ (str. 16). Toto rozlišení má však zároveň zápornou stránku: Termín „socialisace“ je pro nás dnes už příliš svázán s přechodem společnosti k socialistickému řádu, takže jeho použití třeba pro dobu Husovu by nás poněkud zaráželo. Podle našeho názoru by bylo možno docela dobře vystačit jen s termínem „demokratisace“ — jak ho užívá B. Havránek v několika statích —, poněvadž jde toliko o dvojí stránku jediného procesu.

V třetí kapitole, „Úkoly spisovného jazyka a jeho rozvrstvení“, se setkáváme s termínem (*funkční*) *vrstva* (hovorová, praktická, vědecká a básnická). Termín „vrstva“ však není bez nevýhod; nasvědčuje tomu i ta skutečnost, že v jeho užívání termínu není cvičebnice důsledná. Jazykový „podklad“, společný všem „vrstvám“ spisovného jazyka je nazván na str. 20 „běžně (obecně) spisovným“; tento termín je zbytečný, jde tu vlastně, jak už bylo řečeno, o celonárodní základ jazyka. „Běžně (obecně) spisovný podklad“ a vrstvu odbornou (t. j. praktickou a vědeckou) zahrnujeme prý někdy pod společný název *jazyk vlastně spisovný* („spisovný v užším slova smyslu“); bylo tomu tak v Trávníčkově dělení[3]), ale vede to zpět k strukturalistickému pojetí. — Co se týče hodnocení jednotlivých jazykových prostředků, je třeba poznamenat, že vypouštění tvaru pomocného slovesa *býti* u typu „já myslela“ (str. 21) vlastně nepatří do hovorové vrstvy spisovného jazyka; tento jev je běžný hlavně jen v Čechách, jde tedy o regionalismus, nikoli o rys opravdu spisovný s hlediska celonárodního.[4])

D r u h ý   o d d í l cvičebnice je věnován větné skladbě. Začíná výklady o mluvnické stavbě a významové výstavbě věty, o zvukové stránce věty a o pořádku slov se zřetelem k zvukové stránce věty. Dále se mluví o větných členech, o větných vztazích, syntaktických dvojicích a shodě a podřízenosti, o druzích vět podle členitosti a podle postoje mluvčího a o rozlišovacích znaménkách. Co se týče větných členů, přístavek se tu určuje podle obvyklejšího, gebauerovského pojetí jako zvláštní druh přívlastku, tedy jako určování, nikoli jako zvláštní vztah větný, jak jej chápe na př. Vl. Šmilauer. Z větných vztahů vylučuje cvičebnice na rozdíl od Šmilauera kromě přístavku také vsuvku, o níž se mluví až níže (14. kap. cvičebnice, za souvětími složitými a za nepřímou řečí), takže se zde pojednává jenom o třech obvyklých typech

---

[3]) Srov. na př. jeho *Úvod do českého jazyka* (1948), str. 47 n.

[4]) S tímto tvrzením nelze souhlasit. Vynechávání pomocného slovesa u tohoto typu je ve spisovném jazyce běžné; výklad tohoto jevu, jakož i doklady na něj uvádí T r á v n í č e k v *Mluvnici spisovné češtiny* II, 245, 497.
Pozn. red.

větných vztahů, t. j. o přisuzování, určování a přiřaďování. Podle členitosti dělí cvičebnice věty na dvojčlenné a jednočlenné, podle postoje mluvčího (v dosavadní terminologii „podle obsahu“) na věty oznamovací, tázací, žádací (t. j. rozkazovací a přací) a zvolací. Při probírání souvětí se začíná souvětími podřadnými; je to logicky oprávněné: podřadné souvětí se liší od věty jednoduché tím, že jeden nebo několik jeho členů je vyjádřeno celou vedlejší větou; naproti tomu souvětí souřadné představuje dvě nebo více vět samostatných. V označování typů souřadných souvětí je nahrazen termín „rozlučovací“ termínem „vylučovací“ (podle Trávníčka). „Vysvětlovací“ spojení vět, normalisované v „Základních pojmech mluvnických při vyučování českému jazyku“ z r. 1945, se ve cvičebnici neuvádí.

Třetí oddíl obsahuje podrobné a systematické zpracování tvarosloví. U formálních prostředků se stále přihlíží k jejich významu (proto je do tvarosloví zařazena také kapitola o významu pádů). Typy živé, produktivní jsou odlišeny od neproduktivních. Stojí za zmínku, že cvičebnice zavádí místo termínu „vzor“ termín „typ“; nový termín je snad vhodnější, ale „vzor“ je už příliš vžitý a nemáme závažné důvody jej odstraňovat. Od normalisovaných vzorů (srov. Základní pojmy mluvnické, str. 34) se cvičebnice odchyluje jenom v jednom případě: nahrazuje vzor „sluha“, připomínající neblahý zjev starých řádů, aktuálnějším slovem „předseda“. K normalisovaným vzorům připomínáme, že dva z nich nejsou příliš vhodné: vzor „pán“ má výjimečný vokativ *pane!* (se zkrácenou kmenovou samohláskou), vzor „píseň“ má zase vkladné *e*. Dvě kapitoly cvičebnice jsou věnovány tvarosloví slovenskému (kap. 24 slovesu, kap. 38 skloňování), jak požadují učební osnovy.

Čtvrtý oddíl zachycuje české hlásky po stránce fonetické i po stránce významotvorné, podává jejich soustavu, uvádí zvláštní jevy při spojování hlásek a řadou úkolů vede k poznání jejich skladebného řádu. Kap. 43 se týká pravopisu (českého i slovenského) a správné spisovné výslovnosti; při tom se odkazuje na dřívější poznatky o správné výslovnosti, uvedené v oddíle III.

Upozorňujeme na jednu nepřesnost v hláskoslovných výkladech oddílu IV: Na str. 295 čteme: „Tak zvaná dvojhláska *ou* (louka) není zvláštní hláska, nýbrž spojení dvou samohlásek (*o* + *u*) uvnitř téže slabiky.“ („Hláskou“ se při tom rozumí ve cvičebnici hláska významotvorná, foném, jak říká poznámka na str. 294). Pro slovenštinu naproti tomu cvičebnice *ou* za dvojhlásku uznává, když říká: „Dvojhláska *ou* je jenom v instr. sg. fem.: ženou, dušou, tou, velkou“. (Str. 306.) Ve skutečnosti *ou* je v češtině zvláštní foném, představující v systému dlouhých vokálů protějšek ke krátkému *u* (srov. s*u*d — s*ou*dek || hr*a*d — hr*á*dek; l*ou*ka — l*u*k || s*í*la — s*i*l), kdežto v slovenštině se pociťuje spíše

jako téžeslabičné spojení *o* + *v* (na př. *ou* v instr. sg. *so ženou* se pociťuje jako totožné s *ov* v přivlastňovacím adjektivu *bratov* a jinde v protikladu k fem. *bratova* a pod.)[5]).

Celkový rozsah cvičebnice je bohužel tak veliký, že ji za rok není možno probrat při dvou hodinách týdně, jež jsou při vyučování češtině vyhrazeny mluvnici a slohu. Jak látkové předimensování učebnice pro jeden ročník, tak i její používání jako knihy pomocné ve vyšších třídách nutně vyžaduje, aby z ní učitel vybíral; pak ovšem je její obsahová roztříštěnost zbytečná a je knize jen na škodu. Kapitoly z nauky o slohu by se měly shrnout do zvláštního, pátého oddílu, ojedinělé kapitoly o výslovnosti by se měly zařadit do IV. odd., kapitola „Jazyková norma a její kodifikace" patří buď do oddílu úvodního, nebo do oddílu IV. Učitel by si pak mohl při tomto přehledném shrnutí a ucelení látky z učebnice lépe vybírat. Cvičení v oddílech mluvnických, zaměřená na slohové využití výrazových prostředků, jsou ovšem dobrá a mohou zůstat.

Mezi klady cvičebnice patří především to, že nechce podávat jenom poučky, nýbrž vychází z textů, vede žáky k pozorování jazyka, a tím dosahuje jejich aktivisace při jazykovém vyučování. Předností učebnice je také to, že pracuje s živým jazykovým materiálem (na rozdíl od starších učebnic, jež si libovaly na př. v takovém zastaralém materiálu, jakým jsou přísloví). Pokud je možno řídit se rozvrhem učiva podle měsíců, pak je jazykový materiál obvykle zároveň aktuální (tak na př. výchozí text o slovenském národním povstání je zařazen tak, aby se probíral v září, t. j. v době, kdy jsou oslavy povstání ještě v živé paměti žáků). Nový a aktuální jazykový materiál oceňuje na našich učebnicích také Usnesení předsednictva Ústředního výboru KSČ o učebnicích pro národní a střední školy (z července 1951); platí to i pro tuto učebnici. Většina cvičení v učebnici je dobře volena (na př. úprava projevu psaného v projev mluvený, str. 31). Je nutno také ocenit, že cvičebnice poskytuje žákům některé cenné praktické rady, na př. zásady správného přednesu.

Celkem si cvičebnice zaslouží kladného zhodnocení. Výhrady, které jsme dosud uvedli, mají ten účel, aby se v jejím novém zpracování mohly

---

[5]) Otázka dvojhlásek je theoreticky dost složitá. Recense se opírá zřejmě o některé výklady starší, kdežto cvičebnice přihlédla k řešením novějším. S hlediska fonologického je dvojhlásky možno dělit na jednofonémové a dvojfonémové. Dvojhlásky druhého typu představují spojení dvou fonémů, které se vyskytují v daném jazyce též samostatně. Sem patří právě česká dvojhláska *ou*. Vykládá-li tedy posuzovaná cvičebnice, že „. . *ou* není zvláštní hláska, nýbrž spojení dvou samohlásek (*o* + *u*) uvnitř téže slabiky", je to v plném souhlase s uvedeným vědeckým poznatkem. (Podrobně o této otázce pojednal J. Vachek v práci „Über die phonologische Interpretation der Diphthonge", Praha 1933.) *Pozn. red.*

provést potřebné korektury. Připojujeme k nim ještě řadu upozornění na závady detailnějšího rázu, jež nasvědčují, že kniha vznikla ve značném chvatu.[6])

Ve cvičebnici je dosti nepřesných formulací nebo aspoň neobratností ve vyjádření myšlenky:

Str. 66: Do výkladu o rozdílu mezi vypravováním a zprávou nezapadá věta: „Vypravování se tedy liší od zprávy tím, že je podrobnější". Za podstatný rozdíl mezi oběma slohovými útvary nepokládáme jejich větší nebo menší podrobnost, nýbrž jejich rozdílný účel, z něhož vyplývají i rozdíly slohové.

Str. 296n.: Při rozdělení českých souhlásek do tří základních řad (retné, zubné a hrdelné) nejsou příliš vhodné termíny *řada zubná* a *hrdelná*. Hlásky *k* a *ch* nejsou hrdelné a stejně hlásky *ž*, *š* sotva můžeme označit za zubné.[7])

Na str. 326 jsou mezi slovy, jež se často nenáležitě vyslovují se znělou souhláskou místo neznělé, uvedena slova *dekorace*, *balkon*, *risiko*. Vyslovuje se v nich opravdu někde *g* místo *k*[8]) ? U slova *risiko* by mělo být nadto zvláštní upozornění, aby snad potom někdo nevyslovoval *s* místo *z*.

Nesprávnosti v oddílech o slovenštině vytkla naší cvičebnici již recense Jána Horeckého v časopise Slovenská reč, roč. 17 (1951—52), čís. 1-2 (str. 55). Tyto věci zde proto neprobíráme.

S hlediska stylistického zaslouží pozornosti ještě aspoň dva případy:

Výklad o slohu na str. 25 začíná v 1. osobě pl., ale po dvou odstavcích se najednou (bezdůvodně) pokračuje v 2. osobě pl., od 5. odstavce se zase přechází do 1. osoby pl.

Na str. 313 čteme: „Toho rázu je na př. dopis ... iniciátorům t. zv. libčického hnutí, jež předcházelo nynější hnutí údernické a zlepšovatelské". Zde by kvůli zřetelnosti byl vhodnější dativ po slovese „předcházeti" („jež předcházelo nynějšímu hnutí údernickému a zlepšovatelskému") nebo by se věta měla jinak formulovat (na př. „které bylo předchůdcem nynějšího hnutí ...").

Přecházíme k závadám po stránce metodické. Cvičebnice klade někdy předčasné otázky, na něž žák bez znalosti látky, jež je vyložena až za otázkami, není s to odpovědět. Na př. na str. 135 čteme otázky: „Mohou

---

6) Vypouštíme z této recense některá drobnější upozornění, k nimž bylo přihlédnuto při přípravě 2. vydání učebnice. *Pozn. red.*

7) K tomu je nutno dodat toto: Zařazení souhlásek *h*, *ch*, *k* do jedné řady *hrdelné* není žádné novum. Termín „hrdelnice" uvádí na př. Jednotné názvosloví mluvnické (str. 3) a vhodně poznamenává, že tento souhrnný název hrtanového *h* a zadopatrových je potřebný pro vztahy těchto hlásek v češtině. Podobně činí i Česká mluvnice Havránkova-Jedličkova. *Pozn. red.*

8) Výslovnost *g* je v těchto slovech — alespoň v Čechách — dost častá. Dosvědčuje to i V. Mathesius (K výslovnosti cizích slov v češtině) a Jazykový koutek Čs. rozhlasu (První výběr). *Pozn. red.*

také présentní tvary sloves dokonavých vyjadřovat děj mimočasový?" „Jakou slohovou platnost má t. zv. présens historický?" Avšak teprve na následující straně je poznámka, že času přítomnému se říká také *présens*, a mluví se o présentu historickém. Na str. 172 se cvičebnice ptá na tvary slovesa *být* ve slovenštině, ačkoli v textu na str. 170/1 jsou jen některé, takže žák nemůže všechny požadované tvary z něho vyčíst. Na str. 230 jsou žáci vyzváni: „Nahraďte oposity příslovce...", aniž je vysvětleno, co oposita jsou. Otázky nejsou někdy formulovány dosti jasně. Srov. třeba takovou ukázku: „Vypište si jádra všech vět, na př. *rukopis, formát, prostrkání* atd. Co tím vlastně dostanete?" (str. 40). Na některých místech je zase cvičebnice příliš abstraktní: to platí především o úvodních partiích; bylo by je třeba zkonkretnit větším počtem příkladů. V některých partiích klade cvičebnice na žáky 1. třídy škol III. stupně příliš velké nároky ve způsobu podání látky. Tak na př. výklad o slovních druzích (str. 105) je příliš složitý. Také tabulka slovesných typů na str. 159 je značně složitá; měla by u ní být aspoň poznámka, že není nutno všechny vztahy v ní uvedené znát; bude dosti, když si je žák na ní uvědomí. K třídění sloves v učebnici poznamenáváme ještě toto: Slovesa jsou tu roztříděna podle dvou kriterií — podle kmene présentního a kmene infinitivního (srov. tabulku). Když se však o jednotlivých typech (vzorech) pojednává (str. 160—167), děje se tak podle třetího kriteria — podle produktivnosti jednotlivých typů. Tím se tříští schema uvedené na str. 159 a celá kapitola je nepřehledná.[9]) Také některá cvičení jsou příliš náročná, na př. úkol srovnat samohláskový systém spisovné češtiny se systémem češtiny obecné a pod. (str. 296) nebo vyložit, proč není ve cvičebnici zařazena mezi česká fonémata souhláska *g*, kdežto *f* zařazeno je (str. 299).

Přes všechny uvedené výhrady je třeba říci, jak jsme už naznačili, že jde o cvičebnici dobrou. Je to cvičebnice moderní obsahově i metodicky a jistě vydatně přispěje k plnění úkolů, které dnes klademe na jazykovou výuku. Proto plným právem autoři napsali v posledním odstavci úvodních poznámek (str. 6): „Veškerou jazykovou výchovu provází stále dvojí zřetel: praktický, aby žáci dovedli spisovných jazykových prostředků správně a vhodně ve svých projevech užívat; obecně vzdělávací, výchovný, záležející v tom, aby žáci získali porozumění pro jazyk jako nástroj myšlení a dorozumívání a jako výtvor společnosti, aby si byli vědomi důležitého jednotícího poslání celonárodního jazyka a jeho úkolů v nové společnosti a aby si vytvářeli činný, odpovědný poměr k němu. Tím právě — stejně jako vhodným výběrem

---

[9]) Schema na str. 159 je založeno na kombinaci všech tří kriterií a smyslem jeho je právě ukázat, jak se uplatňuje v systému slovesném *produktivnost*. *Pozn. red.*

obsahovým — kniha přispívá k výchově občanů lidově demokratického státu a podporuje vytváření uvědomělých členů nové společnosti socialistické.“

Na základě kolektivního rozboru ve výběrovém semináři prof. Jaromíra Běliče na filosofické fakultě university Palackého zpracoval Jaroslav Popela.

Jazykový koutek slovenského a polského rozhlasu

Ve službách jazykově výchovné činnosti stal se významným činitelem rozhlas. Svědčí o tom u nás obliba relací Jazykového koutku a četné dotazy posluchačů, z jejichž podnětu vyšel i knižní soubor těchto relací.[1] Stejnou akci popularisace odborných poznatků o mateřském jazyce a o otázkách jazykové kultury provedl na Slovensku rozhlas bratislavský a v Polsku Dyrekcja Programowa Polskiego Radia. I tyto relace ze stejných příčin jako u nás byly vydány knižně.[2]

Výklady pražského Jazykového koutku vznikly prací kolektivní, soubor slovenský a polský jako dílo jednotlivců, dr Eugena Jóny, dnes vědeckého pracovníka v Ústavu slovenského jazyka SAVU, a varšavského prof. Wit. Doroszewského, kteří mohli ve svých výkladech volněji uplatnit své individuální pojetí a podání jazykových problémů. Zvlášť výrazně se projevují tyto rysy v polském souboru prof. D o r o s z e w s k é h o, který své výklady, leckdy sporné, formuluje někdy i polemicky.[3] Autor užije při tom i jemného humoru nebo vtipu; vznikly tak živé causerie o jazyku, u polských posluchačů velmi oblíbené; do dnešní doby vyšly již tři serie.

První soubor má tři části, největší z nich přináší obecné výklady o polském pravopise, výslovnosti a skloňování cizích jmen, přízvuku, kultuře jazyka atd., druhá část je věnována výkladům lexikálním a frazeologickým, poslední pak slovům cizím; obsahově ovšem netvoří tak záměrně systematický celek, jakým je soubor český.

---

[1]) *Jazykový koutek Československého rozhlasu*, 3. vyd. 1951, Slovanské nakladatelství, 287 str., s rejstříkem a obsahem. Redigovali Boh. H a v r á n e k Alois J e d l i č k a, František V á h a l a. Posudek o prvním vydání knihy z pera Jaroslava Zimy přinesla Naše řeč 34 (1950), str. 24 n.

[2]) Dr Eugen J ó n a, *Spisovná slovenčina pre každého* jako 25. svazek Praktické knižnice Matičného čítania, vydala Matica slovenská 1950; 114 str., 31.— Kčs, Witold D o r o s z e w s k i, *Rozmowy o języku*. Radiowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1948, 232 str. s rejstříkem, 300 zl.

[3]) Srov. naproti tomu Jaz. koutek Čsl. rozhlasu, str. 12: „Jazykový koutek nemá sám autoritu normotvornou, uzákoňovací, jeho výklady však obvykle tlumočí a šíří poznatky uložené v dílech s charakterem normativním“.

Vycházeje z poznání, že jazyk je nástrojem myšlení, zdůrazňuje prof. Doroszewski požadavek neustálého prohlubování poznání jazyka: „Haslem naczelnym w ustosunkowaniu do języka winno być haslo jego poznawania.“[4]) S tímto heslem se obrací jednak do řad přátel polského jazyka, mezi nimiž se často ozývaly hlasy o „hlubokém úpadku jazyka“, plynoucí z nesprávného, jednostranně citového vztahu k jazyku bez důkladného jeho poznání jako celku, a jednak do řad „jazykových diktátorů“ mezi odborníky, ke kterým se obrací s připomínkou o nutnosti revidovat každou mluvnickou poučku, je-li v rozporu s jazykovým obyčejem. Kladné prvky „řeči ulice“ (spontánnost, životnost, humor) ocenil uznale ve stati *Język Warszawy,* kdy mluví o typických rysech jazyka Varšavy v době okupace.[5]) Se zásadou poznávat stále hlouběji mateřský jazyk se shoduje i autorův odpor proti příliš zjednodušujícím mluvnickým výkladům a pravidlům, jak pěkně ukazuje jeho rozbor vzájemného vztahu mezi jménem přídavným a podstatným v polštině, kde při určování pravidla o postavení adjektiva přihlíží i ke zřetelům stylistickým a rytmickým, bez nichž je pochopení mnoha mluvnických jevů neúplné.

Poměrně podrobně se autor věnuje výslovnosti a skloňování cizích jmen, neslovanských i slovanských. V podstatě vyjadřuje mínění, že není nutno skloňovat cizí jména (uvádí typ Paul Ramadier, Henri Poincaré a j.), pro praxi je to zásada jednoduchá. Doporučuje zachovávat pro autentičnost původní přízvuk a výslovnost, připouští ovšem ustálené výjimky (*Wilson, Waszyngton*) nebo odchylky u jmen obtížných (*Galsworthy*). Týž princip autentického znění cizích jmen (ovšem jen v 1. pádě) uplatňuje Doroszewski i u jmen ruských, pokud se týče jejich přízvukování: *Szaljàpin, Trubeckòj* a pod., v ostatních pádech je přízvuk mechanicky na předposlední slabice.[6]) Polskou podobu přijímají pouze jména na *-skij, -ckij, -ij, -yj*: *Dostojewski, Kluczewski* a skloňování pak mají jako přídavná jména; naproti tomu jména jako *Tolstoj, Polevoj* mají v polštině skloňování jako podstatná jména: *Tolstoja, Tolstojowi.*[7])

---

[4]) *Rozmowy,* str. 20.

[5]) Pro tuto „specifickou mluvu předměstí a lidí málo vzdělaných“ razí autor označení „wiech“. Užil tu jako obecného jména pseudonymu lokálního varšavského spisovatele Wiecha (Stan. Wiechecki), zvaného Plautus Varšavy.

[6]) U jmen typu *Le*nin, Ka*li*nin jde o princip stálého fonetického přízvuku proti stálému přízvuku morfologickému: rus. *Le*nin, *Le*nina — pol. *Le*nin, Le*ni*na.) — Toto stanovisko je, zejména co se týče přízvuku, v ostrém rozporu s jednotným názorem českých jazykovědců.

[7]) Pro slovenštinu navrhl takové skloňování Št. Peciar v Slovenské reči 1950. Proti tomu se postavil prof. Trávníček a shodně s ním prof. Šmilauer (Časopis pro moderní filologii 34, str. 177).

Ve stati *O żeńskich formach tytułow męskich*[8]) bere autor v ochranu formy *pani profesor, pani doktor* a pod.; vidí v nich tendenci k abstraktnímu vyjadřování, k vyjádření funkce samé bez zřetele k znakům vedlejším. V drobnějších statích poukázal na šíření pádů předložkových, na expansivní sílu předložek (*kolebka dla pokoleń* místo *kolebka pokoleń*), na zbytečnost popolšťovat vžité mezinárodní názvy (na př. *blonica* a *plonica* za *dyfteryt* a *szkarlatyna*). Polský pravopis charakterisuje jako foneticko-morfologický, „ne nejhorší" ve srovnání s „chaoticky tradičním" pravopisem anglickým nebo francouzským (v něm jsou některá písmena „grafickými ornamenty").

Celkem znamenají stati prof. Doroszewského přínos i do bohaté polské literatury jazykovědné.

Rozsahem i obecným zaměřením skromnější, ale plodně a potřebně přihlížející k jazykové praxi a shromažďující živý materiál, je publikace slovenská, jejíž autor, dr Eugen Jóna, připojil k souboru svých relací z let 1946—48 i několik článků ze Slovenské reči. Autor v předmluvě určuje své úvahy zejména těm Slovákům, kteří sice slovensky umějí, ale nevědí, co z jejich rodného nářečí patří do spisovného jazyka, nebo vlivem cizích jazyků nemají dost jistoty ve vyjadřování. Metodicky vhodně vychází z poučení o psaní dopisu, kde může při oslovení ukázat na zbytky vokativu ve slovenštině (*majstre, synu* a pod.), při psaní adres na kolísání mezi předložkami *na* a *vo* (na př. *vo Vrútkach* obecně, *na Vrútkach* krajově); při jménech zemí doporučuje na př. dát přednost formě *Čechy* před *Česko*. Správný je i požadavek zachovávat českou, resp. slovenskou podobu místních jmen při písemném styku. Další části výkladu jsou věnovány větě a vazbám slov, slovům a jejich významu a tvarům. Někde je v nich podáno poučení opravdu jen elementární, neúplné (na př. druhy vět, přívlastek, souvětí); k němu připojuje autor základní poučení stylistické (spojky *hoci, bárs,* nesprávná kumulace spojek v nepřímé řeči a pod.). Českého čtenáře zaujmou výklady o slovenském rodinném názvosloví, které je v mnohých nářečích bohaté a svědčí o tom, že se na Slovensku dlouho udržovaly velké patriarchální rodiny (na př. *dever* ‚mužův bratr', *zolva, zolvica* ‚mužova sestra', ovšem vedle častějších názvů *švagor, švagriná*; *tesť* ‚manželčin otec', *svokor* ‚manželův otec' atd.). S hlediska praxe je velmi potřebný výklad o skloňování nových místních názvů (typu *Kukučínov, Jánošíková, Štúrovo*; vždy se skloňují jako podstatná jména, tedy *zo Štúrova, k Štúrovu*). Jména obyvatel těchto míst se tvoří většinou příponou *-čan* (*Štúrovčan, Kukučínovčan, Jánošíkovčan*).

Poslední část publikace tvoří stručný, ale důležitý oddíl o správné výslovnosti. Obsahuje výklad o spodobě, slabičném *r, l,* měkkém *l,*

---

[8]) O ženských podobách mužských titulů.

o výslovnosti *v* a j. Autor všude zdůrazňuje požadavek důsledné spisovné výslovnosti, která je v praxi dosti nejednotná, rozkolísaná. Za zmínku stojí, že o otázkách výslovnosti se nyní také diskutuje v souvislosti s návrhem nových slovenských pravopisných pravidel (tak proti zavedení dvojí výslovnosti *l* a *ľ* se vyslovili na př. V. Záborský v časopise Kultúrny život 7, 1952, č. 49 a J. Štolc v č. 51—52).

Jónova kniha by zasloužila doplnění alespoň úvodní obecnou částí o zásadách jazykové kultury a výchovy a rejstříkem, který by dobře posloužil i při orientaci v nových místních názvech na Slovensku.

Vladimír Ženatý

Přehled zpráv o terminologii

O odborném názvosloví se dnes píše nejen na stránkách filologických časopisů, nýbrž i v odborném tisku. Pokusíme se podat přehled zpráv a článků, které řeší aktuální případy a závažné otázky naší terminologie jak v oborech vědeckých, tak i praktických.

Začneme s lékařstvím. Tento obor má stálé nesnáze názvoslovné, které tkví v neustálenosti názvů a v dosud nevyřešené otázce závislosti na mezinárodních latinsko-řeckých výrazech, které se čím dále tím více pociťují jako cizí živel, nezvládnutý namnoze ani mluvnicky, ani pravopisně. Již v minulých desítiletích se objevilo v lékařských časopisech mnoho článků pramenících ze snahy rozhojnit znalost správných, především českých odborných lékařských výrazů a také *Slovník lékařský* z r. 1914 (sr. jeho jazykový rozbor v Naší řeči [3, 1920, 72 nn] od B. Havránka) měl na mysli tento úkol. Do téhož rámce řadí se i *Návrh jednotného názvosloví pro obor anestesiologie*, vypracovaný loni na I. a II. chirurgické klinice v Praze MUDr J. Pastorovou, MUDr K. Chmelem a PhDr K. Sochorem. Byl uveřejněn jednak v Časopise lékařů českých (1952, čís. 3.), jednak v Rozhledech v chirurgii (30. VI. 1952). Jak autoři ukazují, bylo v názvosloví tohoto úseku lékařské vědy dosti nejistoty, neboť jde o disciplinu novou a velmi rychle se vyvíjející. Z cizích pramenů byly často bezmyšlenkovitě přijímány výrazy pro náš jazyk nevhodné, a pokud se tvořily termíny domácí, vznikalo často pro jednu věc několik názvů, což nijak nepřispívalo odbornosti. Návrh, vycházející z příslušné domácí odborné literatury, všímá si jednotlivých názvů a hodnotí je věcně a jazykově. *Anestesie* (nikoli anesthesie), t. j. *znecitlivení*, je pojem nadřazený všem druhům znecitlivení, tedy i *narkose* a *analgesii*. Obor zabývající se anestesií je *anestesiologie*; odborník v tomto odvětví je *anestesiolog*. *Narkosa* je výraz vžitý, používaný již několik desítiletí na označení celkového znecitlivení, při němž nemocný spí. Při normalisování dalších výrazů

pro obor anestesie byla dávána přednost výrazům jednoznačným a bylo přitom pamatováno na termíny domácího původu. Tak se na př. doporučují české výrazy jako znecitlivení *zmrazením* (nikoli refrigerací), *odpařovač* (nikoli kanistr, filtr, patrona), *vzduchovod nosní, ústní* (nikoli airway, tubus, kanyla). Vedle výrazu *resuscitace* (označují se jím léčebné zásahy při nehodách provázejících anestesii) navrhuje se *oživování* nebo *křišení*. Výraz *křišení* je přesnější než oživování, lékařům se však nezdá toto slovo psychologicky únosné v kritických okamžicích, na kterých je účasten i pomocný zdravotnický personál. Pro vyjádření jednotlivých úseků v průběhu anestesie užívalo se až dosud většinou názvu *fáze* nebo *období*, autoři však považují za nejvýhodnější název *stadium*, poněvadž *fáze* je označení příliš úzké a *období* příliš povšechné. K tomuto návrhu jednotného názvosloví vyslovili se někteří další odborníci v Časopise lékařů českých (roč. 1952, čís. 7, 16, 18, 20). Na jejich náměty autoři ještě odpovědí. — V témž časopise byly uveřejněny i články o pravopisných obtížích při psaní cizích lékařských názvů (roč. 1952, čís. 29, 39, roč. 1953, čís. 1).

Technického názvosloví, jehož stabilita by mohla být snadno narušena přívalem nových slov, týká se několik statí v odborných listech. Tak v Stavebním průmyslu (roč. 1952, čís. 1) uveřejňuje prof. Ing. Jaromír Souček článek s názvem *Názvosloví strojů pro zemní a skalní práce.*[1]) Podává v něm soupis názvů pro novodobé traktorové stroje, které umožňují mechanisaci zemních prací, a pokouší se zároveň o jejich roztřídění podle věcných hledisek. Jeho článek je vítaný i filologům, poněvadž podává v přehledu nejužívanější názvy a zároveň i nezasvěcenému objasňuje, jaký je rozdíl mezi nimi. Rozlišují se rypadla *universální* (jsou vybavena šesti základními pracovními soupravami: *výškovou, hloubkovou* a *hoblíkovou lžicí, jeřábem, drapákem* a *vlečným košem*) a *speciální*, která mají své názvy podle toho, jak jsou technicky vybavena (*lžícová rypadla, vlečná rypadla, lanová rypadla, korečková rypadla výložníková* a *kolesová* [nikoli „kolová"], *nakladače*, určené jen k nakládání sypkých hmot). Výraz *lžíce*, vyskytující se u rypadel pro označení rýpací nádoby, považuje autor za vhodnější než *lopata*. Od rypadel liší se *dozery*, z nichž nejznámější je *buldozer*. Poznáme jej podle toho, že má kolmou radlici. Je-li radlice šikmá, jmenuje se odborně *angledozer* a při radlici skloněné mluvíme o *tiltdozeru*. Ze skupiny t. zv. *škrabáků* je nejdůležitější *scraper* (vysl. skrejpr); *grader* (vyslov grejdr) je zase nejvýznamnějším strojem ze skupiny *srovnavačů*. Jisto je, že mnozí z nás by si přáli, aby aspoň nejužívanější z těchto strojů měly české názvy a aby tím zmizely potíže s vý-

[1]) Připomínky odborníků k tomuto článku jsou uveřejněny též ve Stavebním průmyslu (roč. 1952, čís. 7).

slovností a pravopisem. — Názvy pro skalní práce jsou již dosti vžité. Čteme-li je v autorově přehledném uspořádání, vidíme, že jsou pevně spjaty s naším technickým názvoslovím (sr. rozlišení *drtičů kamene* na *čelisťové, kroužívé, válcové, nárazové, kladivové* a *podavačů* na *řetězové, pásové, segmentové* a j.). Článek prof. Ing. Součka je v některých bodech jen návrhem; bude nutno zpracovat jej definitivně v kolektivu odborníků za účasti terminologického oddělení Ústavu pro jazyk český. Východiskem pro toto normalisování bude ovšem zpracování, k němuž dospěla r. 1941 komise pro zemní názvosloví při České akademii technické. Normalisace vypracovaná touto komisí je uveřejněna ve Sborníku České akademie technické pod názvem *Zemní názvosloví* (roč. 15, 1941, čís. 86, str. 231n). Na str. 271n. téhož ročníku a čísla je ještě Slovník zemního názvosloví. Na této normalisaci pracovalo mnoho vynikajících techniků; jejich filologickým poradcem byl zvěčnělý profesor Emil Smetánka, tehdejší redaktor Naší řeči. Při této příležitosti připomínáme, že výraz *bagr* byl už tenkrát nahrazen *rypadlem*, a není tedy zcela správné, užívá-li se tu a tam ještě dnes tohoto slova v odborných článcích.

Problémům technického názvosloví v překladech z ruštiny je věnován v měsíčníku Podniková organisace (1952, č. 10) velmi záslužný článek Ing. Josefa Ditterta z Ústavu průmyslové ekonomiky *Větší péči překladům — přesnější a stálejší naše odborné názvosloví!* Autor pročetl pět odborných příruček o organisaci strojírenské výroby přeložených v posledních dvou letech z ruštiny a vyhledal v nich všechny české výrazy za ruský termín *potočnoje proizvodstvo* i jeho odvozeniny a zjistil, že v každé příručce se tento termín překládá jinak: *pásová výroba, výroba na pásu, práce na pásu, plynulá výroba, výroba s plynulým pracovním tokem, stálá plynulá výroba, plynulá výroba s přestávkami, proměnná výroba, linky se stálým pracovním tokem, linky s proměnným pracovním tokem, výrobní tok daný výrobním postupem, střídavý výrobní tok* a j. Autor článku v Podnikové organisaci razí název *proudová výroba*, neboť jej považuje s hlediska technologického za nejvhodnější. Rozeznává pak proudovou výrobu *stálou* (rus. postojanyj potok), *střídavou* (peremennyj potok), *přetržitou* (preryvno-potočnoje proizvodstvo), *nepřetržitou* (nepreryvno-potočnoje proizvodstvo), proudovou výrobu *s volným rytmem* (potočnoje proizvodstvo so svobodnym rytmom), *s vázaným rytmem* (s reglementirovanym rytmom). Probírá pak ještě další názvy, které jsou při této organisaci důležité, a uzavírá svůj článek poukazem, jaké následky by mohlo v praxi mít zaměňování proudu s pásem, proudový s plynulým. Píše pak doslovně: „Je přece podstatný rozdíl, řekne-li se vedoucímu provozu nebo závodu: »musíš přestavět pracoviště a stroje v dílnách tak, aby ti součástky šly jen v jednom směru podle výrobního postupu«, proti tomu, když se řekne: »zavedeš páso-

vou nebo plynulou výrobu«. V prvém případě je to totiž jen otázka nákladů na přestavění strojů... V druhém případě si odpovědně myslící vedoucí představí všechny ty potíže a náklady, které by vznikly, kdyby měl do výroby zavést pás." — K tomu podotýkáme, že terminologické otázky tohoto rázu je nejvýhodnější řešit kolektivně s odborníky specialisty v příslušném oboru a přizvat při tom ke spolupráci i jazykové znalce (rusistu a češtináře).

Dřevařskému názvosloví je věnován článek *Upravme naši odbornou dřevařskou terminologii* v časopise Dřevo (4. IV. 1952). Jeho autor Jaroslav Vaněk se přimlouvá za ustálení některých dřevařských výrazů, zejména při výrobě ohýbaného nábytku, a za rozhojnění termínů, aby dřevařský slovník nepokulhával za výrobou.

Elektrotechnického názvosloví, které má u nás od počátku dobrou tradici, se týká soubor termínů z oboru ferromagnetismu, sestavený Ing. Jaroslavem Karlovským pro Elektrotechnický obzor (24. V. 1952). Jsou to jednak názvy původu cizího (na př. *reluktivita, fluxmetr, magnetostrikce*), jednak sousloví, vzniklá ze slov domácích a dobře zapadající do technického názvosloví (na př. *ztráty vířivé, přídavné, nasycený stav, činitel rozptylu*).

O odborných výrazech ze skladního účetnictví podle nových organisačních zásad píše kolektiv pracovníků pražských mlékáren v článku *Od „reglety" ke strojové výkazce zásob* (Podniková organisace, 1952, čís. 6). Zamítají název *regleta* a stejně i *výkaz skladu* a doporučují užívat sousloví *výkazka zásob*. Varují též před nesprávným užíváním slova *lístkovnice* místo lístky, karty (*lístkovnice* ve významu ‚kartotéka' je ovšem správná). Název *kreditka* nahrazují slovem *výdejka* (psala o něm také Naše řeč v prvním dvojčísle tohoto ročníku, str. 62).

Snaha po dokonalém vyjadřování a užívání správných odborných názvů projevuje se i mezi zemědělci. Péče o to je organisačně zachycena zejména na půdě Čs. akademie zemědělských věd. O činnosti názvoslovné subkomise pro zahradnictví píše její člen — autor této zprávy — v měsíčníku Za socialistické zemědělství (1952, čís. 12). Komise měla na pořadu svých pravidelných porad názvoslovné aktuality, jež byly řešeny pracovníky z oboru zahradnického i ovocnářského za stálé spolupráce Ústavu pro jazyk český. Tak bylo normalisováno přes 250 názvů. Z termínů, které komise schválila, uvádíme aspoň některé: *značkovač, známkovač* (nevhodně markér), *plotové nůžky* (nikoli štucáry), *hrnek* (nevhodně kořenáč, hrnec, květník), *květináč* (především pro květiny), *výsevný truhlík* (nevhodně korýtko, bednička, nikoli kastlík), *pařeniště*[2]) (neodborně pařiště, pařník), *japan* (lehká

[2]) Srov. Naše řeč, 35 (1951—52), str. 175 n.

stavba pokrytá snímatelnými prkny), *přezimovna* (lehká stavba upravená k přezimování rostlin), *rychlírna* (skleník k rychlení rostlin), *rosírna* (nikoli poticí skříň). Správné a vhodné názvy pro různé druhy obalů na zeleninu a ovoce jsou: *klec, poloklec* (nikoli bedna, polobedna), *líska* (nikoli platon). V závěru článku autor uvádí, že komise vděčně přijme připomínky a další náměty. Výsledky její práce budou uveřejňovány na stránkách časopisu Za socialistické zemědělství, jenž je oficiálním orgánem Čs. akademie zemědělských věd.

O správné včelařské názvosloví. Tak zní nadpis noticky v časopise Včelař (1. VI. 1952). Uvádíme z ní podstatnou část: „Budeme užívat názvu *matka* pro oplozenou matku; neoplozené budeme důsledně říkat *matička.* Nebude se užívat názvu *chovné nádoby,* nýbrž *chovné úlky. Roj* je pouze přirozenou cestou oddělená část včel s matkou, kroužící nad včelínem, konečně zavěšená v chomáči. Termín *umělé roje* byl vypuštěn a budeme nazývat smetené včely *smetenec* a oddělené včely s plásty plodovými i zásobními *oddělek.*"

V našem zemědělství se nyní věnuje značná péče mechanisaci práce a přitom vznikají i nové odborné názvy. Při opravách traktorů v STS pracuje se *metodou dílcovou.* To znamená, že pracující se rozdělí na několik pracovních skupin a každá skupina opravuje samostatnou část traktoru, určitý jeho dílec, na př. motor nebo převodovou skříň. Chybným překladem z ruštiny byla tato pracovní metoda nazvána metodou „uzlovou" a při její propagaci se pak hovořilo o „uzlech traktorů" místo o samostatných dílcích. Jako technický výraz neznamená *uzel* (na př. uzel mašiny) v ruštině nic jiného než větší součást, díl stroje, mechanismu; nelze jej tedy překládat jako *uzel,* nýbrž podle situace buď *díl, dílec, součást* nebo *část* stroje. Jiný překlad je chybný, máme-li na mysli strojní mechanismus. O tom píše autor této zprávy v článku *Uzlová nebo dílcová metoda*? (Mechanisace zemědělství, 1952, čís. 7) a přimlouvá se, aby nesrozumitelný název *uzel* byl pro strojní mechanismus opuštěn, neboť u traktorů ani u jiných strojů se u nás nikdy nemluvilo o uzlech. Protože také název „uzlová metoda" je nesprávný, musíme si zvolit jiný. Za nejsrozumitelnější považuje autor označení *dílcová metoda,* kterého se už nyní vskutku vžívá. Užívá ho rozhlas, odborný tisk i pracující a schválilo jej také ministerstvo zemědělství v přípise zaslaném terminologickému oddělení Ústavu pro jazyk český.

V poslední době čtli jsme v novinách a časopisech a vyslechli jsme i v rozhlase zprávy a články o počešťování názvů na j í d e l n í c h l í s t c í c h. Tato akce byla organisována ministerstvem vnitřního obchodu (hlavní správou hotelů a restaurací) za přímé účasti Ústavu pro jazyk český. S novými názvy na našich jídelních lístcích seznámíme naše čtenáře v některém z příštích čísel.

Končíme výběr zpráv o otázkách odborného názvosloví a o řešení jednotlivých aktuálních případů. Pro nás je potěšitelné, že i nefilologové si všímají otázek jazykových a že si uvědomují, jak důležitým dorozumívacím prostředkem právě pro odborníka jsou správné a jednotné odborné názvy.

Karel Sochor

Fonetický kabinet

Fonetický kabinet, zřízený při Československé akademii věd a přičleněný zatím k Ústavu pro jazyk český, má vlastně za sebou už delší historii; je totiž přímým nástupcem hlavně jedné komise dřívější České akademie věd a umění, totiž komise fonografické, částečně však i komise orthoepické, jakož i universálním dědicem bývalého fonografického archivu, jehož veškerý inventář převzal. Chceme-li tedy mluvit o dnešním stavu i úkolech tohoto kabinetu, musíme se nejdříve, i když jenom stručně, dotknout historie a prací uvedených tří složek, z kterých vlastně vznikl.

1. Nejstarší ze všech tří je fonografická komise, zřízená r. 1928 na podnět prof. J. Chlumského; tato komise projednala s pařížskou firmou Pathé technickou stránku natočení gramofonových desek pro svůj plánovaný fonografický archiv a již roku následujícího svůj plán uskutečnila. Provedeno bylo celkem 466 záznamů z různých nářečí českých, moravských i slovenských, lidového zpěvu i hudby (vydatně při tom pomáhali prof. Vážný a Plicka pro Slovensko, dále prof. Zich a doc. Paňkevič), dále provedla záznamy projevů různých představitelů tehdejšího života kulturního i veřejného, herců, pěvců atd. Podle těchto záznamů bylo naraženo celkem 233 desek (každá v 10 exemplářích) a zároveň pořízeny i kovové matrice pro budoucí nové ražení. Pro nákladnost podniku a nedostatek potřebných peněžních prostředků nemohlo být v práci pokračováno tak, jak si komise původně představovala, a tak došlo již jenom k záznamu některých doplňků (lidových nářečí a písní z východní Moravy a Slezska), ražených v letech 1933 a 1936—37 domácí firmou Esta.

2. Z prací fonografické komise vytvořil se během času jakožto samostatný útvar fonografický archiv, který z počátku obsahoval jenom desky z r. 1929; později byl obohacen o další desky komisí ražené, o desky přikoupené a konečně i o kovové matrice, pokud byly na příkaz komise firmou Pathé zhotoveny. Dostalo se mu také i slušného reprodukčního zařízení pro přehrávání desek. Tím však bylo zároveň jeho technické vybavení ukončeno, takže nebylo ani pomyšlení na samostatné nahrávání dalších desek, i zůstal v tom směru odkázán na spolupráci s firmou Esta. Poněvadž při archivu nebylo stálých pracovníků, nebylo také možno zpracovat soustavně nashromážděný materiál

a připravit jeho vydání tiskem. V tomto stavu se archiv nalézal ještě r. 1952; nyní se situace již podstatně lepší. Je ovšem třeba dodat, že zcela bez užitku archiv nebyl; desky z něho byly často zapůjčovány k soukromým účelům studijním a k různým kulturním podnikům buď Akademie samé, anebo i mimo její působnost. Hlavním počinem bylo vydání 52 desek vybraných komisí pro potřeby školního vyučování. Když jsem r. 1941 po svém zvolení členem bývalé Akademie byl pověřen správou fonografického archivu, staral jsem se nejprve o to, aby pro usnadnění manipulace byly všechny desky řádně roztříděny, odborně uloženy a zkatalogisovány; při tom mi pomáhal Dr Ohnesorg. Po našem osvobození od r. 1945 pokračovalo se ve spolupráci s firmou Esta a později s Gramofonovými závody, soustřeďujícími veškerý gramofonový průmysl v naší republice. Z těchto styků vzešlo vydání serie 15 desek s ukázkami umění našich předních herců (podle nahrávek z r. 1929, a tudíž již s jistou cenou historickou) a naplánováno vydání další serie desek s ukázkami lidového hudebního umění; tento druhý plán nebyl prozatím realisován.

3. Orthoepická komise byla vybudována r. 1942 podle mého návrhu a měla tyto úkoly: stanovení české výslovnostní normy, stanovení výslovnosti slov cizích a vydání normy tiskem spolu s orthoepickým slovníkem. Do komise byli delegováni III. třídou tito její členové: Hála, Havránek, Hujer (nahrazený později Vážným), Janko, Smetánka, Šmilauer, Trávníček a Trnka. Z nečlenů byli kooptováni Frinta a Rektorisová. Takto ustavená komise konala za předsednictví prof. Janka a později Havránka celkem 32 schůzí, z nichž prvních 23 bylo věnováno stanovení normy slov českých. Od 24. schůze bylo začato s pracemi na české výslovnosti slov cizích, jejichž výslovnost stanovit je třeba pro normu pravopisnou. V souhlase s rostoucím takto pracovním polem vzrůstal i počet spolupracovníků: přibyli prof. Buben, Lesný, Mukařovský a Ryba, pak prof. Jedlička a Jílek, za Ústav pro jazyk český Dr Daneš, zapisovatelem jednání se stal asist. Dr Romportl. Tento druhý úkol, stanovení výslovnosti slov cizích, ještě dokončen nebyl; jeho splnění přechází na vědecké pracoviště nové Akademie.

To jsou tedy ony tři složky, z nichž vznikl dnešní fonetický kabinet, který je prozatím jenom malým zlomkem toho, co jsem původně zamýšlel v Akademii vytvořit, když jsem na podzim r. 1945 podával návrh na zřízení „Ústavu pro záznam, výzkum a kulturu hlasu i mluvy“. Návrh byl sice třídou přijat a správní radou tehdejší Akademie schválen, dokonce už i ministerstvu postoupen k projednání, avšak k jeho realisování ovšem nedošlo.

Hlavní pracovní úkoly tohoto ústavu jsem plánoval takto: 1. Po stránce technické vybudování moderně vybavené laboratoře pro vědecké bádání a dále doplňování diskografického archivu novými zázna-

my na desky, folie, zvukový film atd. 2. Po stránce theoretické dokončení prací orthoepické komise, zpracování diskografického materiálu v archivu, zpracování přínosu českých vědců k fonetickému poznání české řeči počínajíc Husem a Blahoslavem, zpracování české fonetické terminologie. 3. Po stránce praktické navázání spolupráce s různými odbornými institucemi i výrobními podniky (Filmový ústav, Gramofonové závody, Československý rozhlas, divadla atd.); spolupráce s příslušnými vědeckými ústavy se rozuměla sama sebou.

Fonetický kabinet vytvořený místo plánovaného ústavu má zatím pouze dvě odborné síly a jedinou místnost; proto se musí spokojit pro první rok úkoly značně omezenějšími.

Vedle běžných prací, jako je technické budování a vybavení pracovní místnosti, provoz diskografického archivu, fonetická dokumentace, založení a doplňování lístkového materiálu pro příští práce, vědecké zpracovávání archivního materiálu, vytkl si kabinet pro rok 1953 tyto hlavní úkoly:

1. Jeho pracovníci se zúčastní prací na české orthoepii spolu s ostatními pracovníky Ústavu pro jazyk český za vedení pracovní orthoepické komise vědecké rady Ústavu.

2. Zahájí spolupráci již dříve dohodnutou s ministerstvem spojů pro zlepšení výkonnosti telefonních manipulantů zjišťováním (pokusnou cestou) závad způsobujících časové ztráty při telefonním styku.

3. Uskuteční přípravné práce pro výzkum artikulace při zpěvu, jakožto základ pro vybudování české pěvecké metody.

4. Bude pokračovat ve spolupráci s Gramofonovými závody hlavně při zužitkování archivního materiálu pro ražení dalších desek.

Jak z tohoto programu je patrno, hodlá se kabinet vedle theoretické práce vědecké zabývat i takovými pracemi, které přinášejí pomoc technické i umělecké praxi. Je ovšem jasné, že k tomu, aby podobné důležité úkoly mohl plnit v celém rozsahu, bude potřebovat rozšíření jak personálního, tak i místního. *Bohuslav Hála*

Celostátní slavistická konference

Ve dnech 5.—7. března konala se na filosofické fakultě Palackého university v Olomouci za účasti českých i slovenských jazykovědců celostátní konference o otázkách srovnávací slovanské jazykovědy. Úkolem této konference, svolané Slovanským ústavem Československé akademie věd, bylo jednak zhodnotit práci, kterou vykonala naše srovnávací slovanská jazykověda od brněnské konference (v listopadu r. 1951, v. referát o ní v Naší řeči 35 [1951], str. 156n.), jednak dát československé slavistice program další práce. Těmito pracovními po-

radami československých slavistů byly zároveň zahájeny oslavy Josefa Dobrovského, který se narodil před 200 lety. Českoslovenští slavisté se s hrdostí hlásí k jeho velkému dílu, které je nám i dnes vzorem a bohatým zdrojem podnětů. Velmi těžce dolehla na účastníky konference bolestná rána, která postihla Sovětský svaz i celé pokrokové lidstvo, úmrtí velkého budovatele Sovětského svazu, J. V. Stalina. Pod dojmem této těžké ztráty však ještě více vyniklo základní zaměření konference, usilující o tvůrčí rozvíjení základních Stalinových thesí o jazyce. Výrazem těsné spolupráce naší jazykovědy s jazykovědou sovětskou byla i přítomnost milého sovětského hosta, doc. A. G. Rudněva.

Konference byla zahájena projevem akademika Fr. Trávníčka *o Josefu Dobrovském*. Akad. Trávníček ukázal zejména, jak vědecká práce Josefa Dobrovského není jen plodem učeného zájmu, nýbrž vědomě pomáhá kulturnímu rozvoji lidu. Charakteristické je pro Dobrovského jeho pokrokové rusofilství. Své významné dílo, podrobnou mluvnici češtiny („Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache"), napsal Dobrovský proto, že pochopil společenskou potřebu kodifikace celonárodního jazyka. Ve světle Stalinových statí se tato jeho práce jeví přímo jako objevitelská a v lecčems téměř předjímá Stalinovo pojetí jazykové stavby. Dobrovský je u nás zakladatelem vědeckého mluvnictví, jež vysvobodil z pouhého empirismu, často povrchního, tím, že chápal jazyk jako složitou soustavu výrazových prostředků. Rovněž vývoj jazyka vidí Dobrovský — podobně jako J. V. Stalin — v jednotě s vývojem národa. O správném pojetí jazyka jako nástroje myšlení a dorozumění svědčí i jeho boj proti purismu a novotaření.

Buržoasní věda zmenšovala význam Dobrovského tím, že ukazovala na cizí vlivy, které na Dobrovského působily. Naproti tomu my, poučeni marxistickým názorem na otázku kulturních vlivů, musíme vidět, čím je jeho dílo osobité a v čem své domnělé vzory předčil. Při hodnocení Dobrovského nepůjde o to, hledat s dnešního hlediska v jeho práci nedostatky a omyly, nýbrž s přihlédnutím k historickým podmínkám ocenit jeho přínos našemu kulturnímu rozvoji.

Pracovní pořad konference zahájil akademik Boh. Havránek hodnocením vykonané práce. Kladně zhodnotil plnění úkolů v okruhu otázek vzniku a vývoje národních jazyků a v úseku praktickém, zejména didaktickém (lexikografie, školské mluvnice a učebnice, theorie překladu); dosti práce bylo vykonáno také ve slovanské lexikografii (především na staroslověnském a rusko-českém slovníku). Pokud jde o srovnávací studium gramatické stavby slovanských jazyků, je možno pozorovat značný zájem, projevující se v diskusích, menších statích a hlavně v anketě časopisu Slavia, ale větší práce nevznikla. Velké nedostatky jsou ve srovnávacím studiu jazyků indoevropských a ve studiu vztahů balto-slovanských; jsou zaviněny neuspokojivým stavem tohoto studia

skoro na všech našich universitách; úkoly na tomto úseku byly splněny jen v oblasti etymologie (prof. Machkem).

Vlastní referáty a s nimi souvisící diskusní příspěvky byly rozděleny celkem do pěti okruhů: I. národní jazyk a jeho vývoj; II. sloh; III. srovnávací studium mluvnické stavby slovanských jazyků; IV. staroslověnský slovník a etymologický slovník slovanských jazyků; V. využití srovnávací metody při vyučování. Probereme je tak, jak za sebou následovaly.

I. *O otázkách národního jazyka a jeho vývoje* byly proneseny referáty dva.

Prof. B ě l i č se ve svém zásadním referátě zabýval především samým pojmem národního jazyka. Konstatoval, že ani v sovětské linguistice není v chápání tohoto pojmu naprosté shody. Buď se národním jazykem rozumí spisovný jazyk národa (Čikobava), nebo se chápe šíř jako souhrn dialektů i se spisovným jazykem (Avanesov). Prof. Bělič, který ve svých dřívějších pracích byl zastáncem prvého pojetí, zejm. v článku „K otázce češtiny jako národního jazyka“ v Slově a slovesnosti 13, 1952, str. 71n., dospívá dnes k závěru, že i druhé pojetí má jisté oprávnění a oporu ve Stalinových statích. Navrhuje proto rozlišovat ve shodě s novější Trávníčkovou formulací národní jazyk v užším smyslu (t. j. spisovný jazyk národa) a v širším smyslu. — Dále se dotkl prof. Bělič relativnosti pojmů „jazyk“ a „nářečí“ a ukázal, že záleží jenom na historických podmínkách, zda se ten či onen jazyk národnosti vyvinul v jazyk národa nebo poklesl v dialekt. Pro zkoumání slovanských jazyků vidí Bělič dvě cesty: jednak vycházet z dnešního stavu do minulosti, jednak postupovat od nejstarších památek až k dnešku. Utváření jednotlivých národních jazyků slovanských dokumentoval referent na materiálu slovenském, polském, ruském a ukrajinském. Zmínil se také o značně složitých případech, kdy se centrum státu posouvá a tím se mění také regionální základ spisovného jazyka. (Část o slovenštině je v jádře shodná s Běličovým článkem uveřejněným v 1. č. letošního ročníku Slova a slovesnosti.)

Doc. B l a n á r si v druhém referátě, týkajícím se vývoje jazyka slovenské a české menšiny v Bulharsku, všiml konvergentního vývoje jazyka této menšiny k bulharštině. V tomto procesu, který je umožněn dvojjazyčností menšinového obyvatelstva, ukazuje se, že jednotlivé složky jazyka nejsou stejně odolné proti působení cizích vlivů. Nejméně odolná je slovní zásoba. Bulharská slova buď vytlačují slova česká a slovenská, nebo existují vedle nich. Důležité však je, že podstatná část základního slovního fondu zůstává zachována. Hláskosloví je odolnější než slovník, ale méně odolné než mluvnická stavba. Pozorují se tendence přehodnocovat český a slovenský hláskový systém podle

systému bulharského. Zpravidla je bulharským vlivem zasažena kvantita a přízvuk. V morfologii je nejvíce porušena deklinace — vyskytují se příznaky ztráty koncovkové deklinace a stále více pronikají předložkové pády. Přejímají se rovněž bulharské typy větné stavby. — Pokud jde o intensitu vlivu, jsou zde jednak rozdíly sociální, jednak rozdíly podle hustoty osídlení. Tam, kde je osídlení méně souvislé, nastává vlastně zánik češtiny a slovenštiny.

V diskusi, která navázala na oba referáty, polemisovali asp. Bauer a dr. Peciar se starším názorem prof. Běliče, že pojem národní jazyk (rus. *nacional'nyj jazyk*) splývá vlastně s pojmem spisovný jazyk po vzniku národa. Doc. Dostál měl připomínky zvláště k terminologické stránce (termíny *jazyk, nářečí* a p.). Doc. Ružička upozornil mimo jiné na problematičnost termínu „slovenská odluka"; čeština byla sice na Slovensku spisovným jazykem, ale nebyly podmínky, aby se stala jazykem národním. Naopak je třeba zdůraznit, že uživatelé slovenských nářečí byli si vždy vědomi své jednoty. Pokud jde o historické zkoumání slovenštiny, je podle názoru dr. Ružičky možná jen jedna cesta — od přítomného stavu do minulosti. Dr. Damborský navázal na Běličův výklad a ukázal, za jakých podmínek vznikla spisovná polština.

V diskusi k příspěvku doc. Blanára vystoupili jazykovědci slovenští. Dr. Štolc upozornil na nebezpečí, které hrozí práci doc. Blanára, totiž aby takové výzkumy nevedly k jakési jazykové defektologii, protože nepozorují nový systém, nýbrž zjišťují jen narušení systému starého. Podle jeho názoru lze o míšení mluvit jen tam, kde ovlivňovaný jazyk zůstává plně hodnotným dorozumívacím prostředkem.

Prof. Bělič ve své odpovědi řekl, že pojetí národního jazyka jako strukturního útvaru, proti němuž byly námitky, má oporu v pracích Stalinových; Stalin mluví o tom, že vedle jazyka existují dialekty, předpokládá tedy nadřazený útvar. Pro dřívější dobu lze pokládat za nadřazený útvar nářečí centra. Není ovšem možno přenášet do minulosti pojmy odvozené ze současného stavu, jako je národ, národní jazyk. Termín „slovenská odluka" považuje rovněž za nevhodný, proto mluvil o „t. zv. slovenské odluce". Zdůraznil přitom, že jen marxistickou metodou můžeme dojít k správnému výkladu poměru češtiny a slovenštiny.

Po odpovědi prof. Běliče následovalo ještě několik volných diskusních příspěvků k problematice národního jazyka. Jednotliví diskutující mluvili o poměru jazyka a dialektu s historického hlediska (asp. Lamprecht), o vzniku interdialektu s doklady z moravské slovenštiny (dr. Chloupek), o vlivu knihtisku na spisovný jazyk, hlavně český a polský (dr. Kyas a prof. Isačenko). Dr Komárek upozornil ve svém příspěvku na nutnost studovat vliv jednotlivých tříd na vývoj spisovné formy národního jazyka. Všiml si otázky přejímání cizích slov a purismu

a ukázal, že jak purismus, tak nadměrné užívání cizích slov je ve vývoji národního jazyka odrazem třídních zájmů. V buržoasní společnosti je jejich základem vnitrotřídní rozpor nacionalismu a kosmopolitismu.

II. Druhá thematická skupina měla jediný referát, akad. Fr. Trávníčka *o slohu.* Akad. Trávníček se v něm zabýval základní otázkou o místě nauky o slohu v systému jazykovědy a o jejím poměru ke gramatice a lexikologii. Zdůraznil těsnou souvislost jazyka a myšlení. Tato základní skutečnost musí být respektována i ve stylistice; právě její opomíjení je příčinou nesprávných závěrů idealistické stylistiky. Gramatika a lexikologie se liší od stylistiky tím, že poznávají jazyk strukturně, bez zřetele ke konkretnímu užití jazykových prostředků, kdežto stylistika se zabývá jazykovými prostředky s hlediska slohového, t. j. s hlediska jejich užívání. Sloh definuje akad. Trávníček jako výběr hotových jazykových prostředků nebo tvoření nových a mluvnické zpracování obojích prostředků, sloužících k vyjadřování myšlenek v určité konkretní oblasti lidské činnosti, při které se jazykové projevy dějí. Činnost, za které projevy probíhají, je tedy podle definice akademika Trávníčka základním slohotvorným činitelem. Stylistika se zabývá jazykovými prostředky v konkretních jazykových projevech, přitom se ovšem opírá o strukturní poznání jazyka a zároveň je rozšiřuje a prohlubuje.

Předsedající prof. K. Horálek zahájil diskusi o tomto thematu zásadní připomínkou, že jazykové prostředky mají nejen aspekt významový a gramatický, nýbrž také slohový, stylistický. V diskusi zdůraznil dr. J. V. Bečka význam stylistické morfologie a syntaxe a promluvil o některých naléhavých úkolech naší stylistiky, jako je rozbor stylu našich klasiků a význačných autorů literatury politické. K tomu je ovšem třeba důkladné revise metod. Tím pomůžeme i zvýšit úroveň slohové výchovy ve škole. Dr. Bečka navrhuje svolat zvláštní konferenci o otázkách slohu. Prof. Jedlička se dotkl poměru termínů *sloh* a *styl* v češtině a upozornil zejména, že ve významu ‚stylistická vrstva spisovného jazyka' se užívá jen termínu *styl,* na př. hovorový styl, odborný styl (vžitá je tato terminologie v jazykovědě slovenské). Dále hovořil o tom, že stylistické možnosti spisovného jazyka jsou závislé na bohatství synonymních jazykových prostředků a zvláště na stupni ustálenosti jeho normy. Pro neustálenost spisovné normy výslovnostní nemáme propracovány ani výslovnostní styly. Doc. Kopečný nesouhlasí se zahrnutím „mluvnického zpracování" do definice stylu. Kdežto výběr prostředků je činnost záměrná, je mluvnické formování automatisováno a stylisticky relevantní je jen to, co se z této automatisovanosti vymkne. Věd. aspirant dr. Hausenblas vidí největší potíž v nepropra-

covanosti metod stylistického rozboru. Stejně jako prof. Horálek zdůrazňuje nutnost vybudovat stylistiku jazyka; ta není zaměřena především na individuální, nýbrž na typické užívání jazyka. Jazyková stylistika má mít dvě části: systematiku stylů a synonymiku jazykových prostředků.

Ve shrnutí diskuse dotkl se akad. Trávníček mezi jiným také otázky, zda má mluvnice obsahovat i stylistické hodnocení prostředků. Považuje to za výhodné. Zdůraznil také význam studia jazyka umělecké literatury pro poznání mluvnické stavby. Svou odpověď zakončil výzvou k stále usilovnějšímu studiu Stalinových statí o jazykovědě, ke kritice a konkretní práci, která se nebojí ani chyb, jichž by se mohla dopustit.

III. V třetím thematickém okruhu, týkajícím se *mluvnické stavby slovanských jazyků*, bylo proneseno celkem pět referátů.

Akad. Boh. Havránek zdůraznil, že jednotlivé složky gramatické stavby jazyka je třeba zkoumat nikoli jen s hlediska formy, nýbrž vždy i s hlediska jejich významu. Gramatické kategorie je pak nutno studovat nerozlučně s vývojem celé gramatické stavby jazyka. Srovnávání musí mít nezbytně složku historickou a má být spojeno se znalostí dějin příslušných společenských útvarů. Cílem je odhalení speciálních vnitřních zákonitostí ve vývoji jazyků. Tuto svou základní thesi doložil akad. Havránek výkladem ruských tvarů kondicionálu, jež souvisí s vyjadřováním subjektu zájmenem v ruštině, a dále výkladem o vzniku složených tvarů minulého času v slovanských jazycích (jejich vznik je výsledkem konfliktu mezi kategoriemi času a gramatikalisující se kategorií vidu). Hledání vnitřní podmíněnosti jazykového vývoje je třeba zdůraznit proti hledání cizích vlivů ve vývoji jazyka. Důležitá je i terminologická poznámka akad. Havránka: navrhuje rozlišovat termíny *stavba* a *výstavba* (gram. stavba: výstavba věty); termín *stavba* je dobře vyhradit pro útvary systémové.

Prof. Al. Isačenko ve svém rusky předneseném referátu o historickosrovnávacím *studiu gramatických kategorií* rovněž zdůraznil významovou stránku jazykových kategorií; zkoumat jazykové kategorie znamená opustit atomistický způsob studia jazyka. Ukázkou takového pohledu byl Isačenkův výklad o vývoji gramatické kategorie životnosti a neživotnosti. Ve staroslověnštině o této kategorii ještě nelze mluvit a místo ní je tam kategorie plnoprávných a neplnoprávných osob mužského pohlaví. Slovenština má zase tu zvláštnost, že se z obecné kategorie životných substantiv diferencuje zvláštní kategorie osob mužského pohlaví. (V jádře je tento referát už obsažen v Isačenkově příspěvku do ankety o srovnávací slovanské jazykovědě v Slavii 21, 1952/3, č. 2—3.)

Doc. A. G. Rudněv se zabýval *kategorií slovesného rodu v ruštině.*

Nastínil vývoj názorů na tuto kategorii v ruské jazykovědě a vyložil své vlastní pojetí, polemicky zahrocené proti nové normativní gramatice Akademie věd SSSR. Slovesný rod chápe jako kategorii syntaktickou, která vyjadřuje, odkud děj vychází a kam směřuje. Doc. Rudněv rozlišuje tři rody, činný, zvratný a trpný, a uvnitř těchto skupin provádí ještě další dělení podle kriterií syntaktických a významových.

Doc. Ant. D o s t á l promluvil o některých problémech *slovanské konjugace a o jejich řešení s hlediska vývoje gramatické stavby slovanských jazyků.* Také v jeho referátě byla zdůrazněna nutnost probírat jazyková fakta v souvislosti s celým systémem. Pro slovanský slovesný systém je zvláště charakteristická velká morfologická homogennost a skloubenost, která se projevila ve vřadění slovesných adjektiv do soustavy osobních slovesných tvarů, v omezení supletivnosti a ve vyrovnání mezi slovesnými kmeny. Výrazným vývojovým rysem je to, že se slovesné koncovky stávají stále vyhraněněji prostředkem pro vyjadřování kategorie osoby. Dále se dotkl slovotvorných typů slovanského slovesa; jejich omezení souvisí s jejich specialisací na vyjadřování různých významů gramatických, na př. vidu. Zdůraznil, že vidovou soustavu je rovněž třeba zkoumat v jejích vztazích ke kategoriím času, způsobu děje atd.

Dr Št. P e c i a r přednesl referát o problematice *morfologického členění slovesných tvarů.* Při třídění sloves zavrhuje pojem kmenotvorné přípony jako etymologisující (obdobně i pojem spojovacího morfému) a za správný považuje způsob, který je obvyklý v mluvnictví ruském. Podle jeho názoru je toto třídění vhodné i pro všechny slovanské jazyky. Pokud jde o otázku slovesného kmene, domnívá se, že dvojkmenná slovesa vcházejí do slovní zásoby se dvěma ustálenými základy, které jsou spolu spjaty gramatickými kategoriemi příslušného slovesa, ale mají samostatné derivační řady. Při třídění sloves je třeba vycházet z tvarů, které mají kvantitativní převahu, t. j. z koncovek přítomného času; pomocným kriteriem je kmen infinitivní. Tak dostaneme jednotné třídicí kriterium v celé morfologii. Slovesné třídy ovšem nejsou žádnou gramatickou kategorií, nýbrž pouze formálním roztříděním.

V diskusi upozornil věd. aspirant dr. Němec na nutnost přihlížet při studiu vývoje gramatických kategorií k dějinám významu příslušných forem. Prof. Poldauf doporučuje rozeznávat při studiu vnitřních zákonů vývoje jazyka směr vývoje a cesty vývoje; ty jsou potenciálně dány stavbou dílčího systému jazyka, jeho citlivými body. Doc. Kopečný, prof. Pauliny a dr. Dokulil připojili poznámky o poměru mezi gramatickými a logickými kategoriemi. Shodně protestují proti jejich ztotožňování, ovšem prof. Pauliny poznamenává, že je v praxi vždy nemůžeme od sebe dělit. Prof. Isačenko poznamenal k výkladu akad. Havránka, že vývoj tvarů kondicionálu a perfekta souvisí se zachováním nebo ztrátou spony. Prof. Ľ. Novák předpokládá při vzniku složeného

perfekta cizí vliv u všech slovanských jazyků. Asp. dr. Bauer přednes obsáhlou poznámku o problematice srovnávacího studia souvětí v slovanských jazycích. K referátu prof. Isačenka měli připomínky prof. Kurz (popírá, že by ve staroslověnštině bylo lze mluvit o rozdělení substantiv i v tom omezení, jak to formuloval prof. Isačenko), dr. Popela (ukázal na oslabení rodovosti ruského substantiva) a Dr. Oliva (upozornil na podobný případ v nové polštině, jako byla kategorie plnoprávných mužských osob v staroslověnštině). K problému kmenotvorné přípony, probíranému v referátu Peciarově, připomenul prof. Pauliny, že má svou jazykovou existenci a funkci. Rovněž dr. Ružička považuje pojem kmenotvorné přípony za nutný jak pro synchronii, tak pro diachronii slovenského slovesa.

IV. Z oboru *lexikografie* byly předneseny dva referáty. Prof. Jos. Kurz referoval o *připravovaném staroslověnském slovníku* a o zásadách práce na něm. Východiskem je Ščerbův názor, že každý slovník mrtvého jazyka má být thesaurem. Proto bude i excerpce pro tento slovník úplná, ovšem s omezením na nejstarší památky. V slovníku budou uváděny vedle významového určení slova také originální cizojazyčné ekvivalenty, poněvadž staroslověnská literatura byla z největší části překladová.

Prof. Machek ve svém referátě *o problematice etymologického slovníku* pojednal o obtížích, s kterými se setkává práce na novém etymologickém slovníku slovanských jazyků. Vedle obtíží vnějších jsou to potíže vnitřní, jako je nedostatek jasných sémantických zákonů, obtíže hláskoslovné atd. Na otázku, zda ještě dnes má etymologie možnost objevů, odpověděl prof. Machek kladně a naznačil některé cesty. Nakonec zdůraznil význam slovanských jazyků pro srovnávací jazykozpyt.

V. Poslední thema — *využití srovnávacího hlediska při vyučování mateřskému jazyku a jazykům slovanským* — bylo zastoupeno jen referátem prof. K. Horálka. Referent dovodil, že při paralelním probírání jazyka mateřského a jazyka cizího je třeba dbát jednak o koordinaci výuky, jednak o koordinaci pojmosloví a terminologie. Cílem musí být, aby se mateřský a cizí jazyk vzájemně podporovaly. Vyučování mateřskému jazyku a jazyku cizímu musí proto tvořit harmonický a vyvážený celek. Je to na prospěch oběma jazykům. V dalším výkladu se prof. Horálek záměrně omezil na hláskosloví. Podle jeho názoru patří do hláskosloví jednak systematika fonémů, jednak fonetické výklady o výslovnosti hlásek. Zvukové systémy obou jazyků je třeba srovnávat na základě funkce. Při srovnávání je ovšem přirozená diferenciace podle školních stupňů. Historické hledisko při srovnávání není nezbytné, na nižších stupních je lépe je omezit. Běžné

vyučování z historického poznání spíše jen těží, než je reprodukuje. Uplatnění srovnávacího zřetele ve vyučování je ovšem dosud brzděno nestejným pojetím a výkladem mluvnické látky v jednotlivých slovanských jazycích.

V diskusi promluvil prof. Isačenko o některých rozporech mezi mluvnickou terminologií ruskou a českou (slovenskou). Nesrovnalosti jsou i ve výkladu jednotlivých jevů, zvláště syntaktických (doplněk, predikace). Dr. Hofman upozornil na možnost srovnávat se známými nářečními jevy mateřského jazyka. Doc. Ilek upozornil na srovnávání v oblasti syntaxe a zejména se dotkl ruských ekvivalentů českého „akusativu s infinitivem". Dr. Vlček uvedl příklady srovnávání v lexikálním plánu. V dalších příspěvcích se mluvilo o využití srovnávacího hlediska na národních a středních školách (prof. Svěrák), o problematice vyučování ruské odborné terminologii na vysokých školách (V. Girtelschmidová), jakož i o nedostatcích srovnávacího hlediska v dosavadním vyučování ruštině zároveň se zdůrazněním, že srovnávání musí být podřízeno hledisku systémovému a nesmí se omezovat jen na diference (V. Barnet). Prof. Ľ. Novák ve svém diskusním příspěvku vytyčil jako důležitou pedagogickou zásadu při vyučování ruštině jednotné strukturní hledisko, které zahrne jak jevy syntaktické, tak morfologii a fonologii.

V shrnutí diskuse připomněl prof. Horálek, že srovnávání k didaktickým účelům nesmíme zaměňovat ani s historickosrovnávací metodou, ani se srovnávací typologií. Při sjednocování terminologie je třeba vždy dávat pozor, zda terminologický rozdíl nevyjadřuje rozdíly kategoriální.

Diskusí o Horálkově referátu skončil pracovní program konference. Průběh konference zhodnotil v závěrečném projevu akad. Boh. Havránek. Řekl, že konference ukázala význam Stalinových prací o jazyce pro slovanskou jazykovědu. Diskuse sice někdy vybočovala z mezí daných referátem, i to však mělo své výhody, neboť ukázala, na čem se na různých pracovištích pracuje. Celá konference dokumentovala těsnou souvislost jazykovědy naší s jazykovědou sovětskou. V několika projevech sice ještě místy zněl dosud úplně nepřekonaný kosmopolitismus a idealistický názor na jazyk, ale všeobecně lze říci, že naše slavistika je už proniknuta stalinským duchem. V některých oblastech bude třeba zintensivnit činnost, jako na př. v oblasti studia otázek indoevropských a baltoslovanských. V úseku srovnávacího studia mluvnické stavby slovanské je situace velmi dobrá, ovšem jsou zde spíše podněty než konkretní výsledky. Nedostatkem konference bylo, že nemohla zařadit referát o základním slovním fondu a slovní zásobě slovanských jazyků se srovnávacího hlediska. Důležité je, že si

povšimla otázek slohu a že jasně řekla, že stylistika je součástí nauky o jazyce. Kladem konference byl také poslední úsek, který vyjádřil potřebu spojovat theorii s praxí. S radostí je možno konstatovat, že slavistika překonala díky geniálním pracím J. V. Stalina dlouhou stagnaci a prožívá svou renesanci, která ovšem není prostým návratem, ale začátkem nové cesty. Závažné je rovněž zdůraznění významu naší národní vědecké tradice. Zvláště dílo J. Dobrovského má nám mnoho co říci a může nám být příkladem.

Po skončení hodnotícího projevu akad. Havránka schválili účastníci závěrečnou resoluci, která shrnuje výsledky konference, charakterisuje dnešní stav naší srovnávací slovanské jazykovědy a určuje její nejbližší úkoly. V jednotlivých úsecích byly opět určeni odborníci, kteří budou odpovědni za organisaci a provádění prací.

Celá konference svým zdařilým průběhem ukázala — jak v závěru řekl ředitel Slovanského ústavu prof. Jul. D o l a n s k ý —, že československá srovnávací slovanská jazykověda kráčí vstříc novému rozkvětu. Lze doufat, že její práce bude ještě intensivnější pod vedením Československé akademie věd, jejíž blahodárné působení na náš vědecký život se již začíná projevovat. Českoslovenští slavisté jsou si vědomi toho, že jejich práce je socialistické společnosti potřebná a že je platným přínosem k boji za mír ve světě.

Všechny referáty a v podstatě i diskusní příspěvky budou souhrnně otištěny v 2.—3. čísle letošního ročníku časopisu Slavia.

Miroslav Komárek (Olomouc)

Po uzávěrce čísla došla nás smutná zpráva, že 31. května 1953 zemřel po těžké nemoci vynikající jazykozpytec Dr ADOLF KELLNER, profesor filosofické fakulty brněnské university a zástupce ředitele Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd. Ocenění životního díla svého vzácného spolupracovníka přinese Naše řeč v příštím čísle.

DROBNOSTI

ORGANISACE OKRUHOVÁ A REPUBLIKOVÁ. V překladech nových stanov Komunistické strany Sovětského svazu jsme se setkali s dvěma termíny, které působily překladatelům jisté obtíže.

Prvním z nich je název organisace, jejíž působnost je omezena na jistý okruh, na př. národnostní okruh. Rusky se taková organisace na-

zývá *okružnaja* a při prvním překladu návrhu nových stanov KSSS bylo tu i v češtině užito přídavného jména *okružní*, tedy *okružní organisace*. K volbě tohoto výrazu vedl asi především příklad ruštiny a patrně též úvaha, která si připomněla stejně tvořená česká přídavná jména od podstatných jmen stejného významového prostředí, jako na př. *okresní, obvodní, újezdní*.

Všimneme-li si však tohoto přídavného jména blíže, shledáme, že se jeho užití pro tento význam nehodí. Přídavné jméno *okružní* je odvozeno od podstatného jména *okruh*, ale jeho užívání omezilo je na vztah k těm významům slova *okruh*, které vyjadřují kruhový útvar, kruhovou čáru, uzavřenou dráhu, v níž se něco pohybuje, a nikoli k těm, které vyjadřují plochu, území. Je tedy význam slova *okružní* příliš spjat s pohybem nebo s rozložením po okruhu, po obvodu. Nacházíme jej proto na př. ve spojeních přídavného jména *okružní* se substantivy jako *hradby, alej, cesta, jízda, lístek, telegram*. Název *okružní organisace* bychom tedy nejspíše chápali jako označení pro organisaci pojízdnou, pohybující se po určité okružní linii. Tak tomu však není.

Nedoporučujeme-li jeden název, je ovšem třeba, abychom za něj doporučili vhodnou náhradu. Považujeme za ni přídavné jméno *okruhový*, utvořené od slova *okruh* náležitě příponou *-ový*. Přídavné jméno *okruhový* vyjadřuje také vztah k okruhu, ale není v něm obsažena ona složka pohybová. Hodilo by se tedy jeho užití právě v našem případě, a tedy organisaci, jejíž práce se týká na př. národnostního okruhu, budeme nazývat *okruhovou*.

Podobné stanovisko zaujmeme, chceme-li najít správné označení pro organisaci, jejíž působnost je vymezena hranicemi jedné svazové republiky. Zde by bylo velmi obtížné utvořit přídavné jméno příponou *-ní* podle typu *okresní, místní, obvodní, újezdní*, a proto také zde užijeme široce vztahové přípony *-ový*. Pro organisaci, jejíž působnost je zaměřena na určitou svazovou republiku, budeme užívat názvu *republiková organisace*.

Není však vhodný název *republikánská organisace*, který jsme v tomto významu čtli. Přídavné jméno *republikánský* pociťujeme jednoznačně jako odvozené od podstatného jména *republikán*. Tímto podstatným jménem byli a jsou v buržoasním politickém životě označováni stoupenci republiky jako formy státního zřízení proti stoupencům monarchie; je tedy *republikánský* opakem slov *monarchistický* nebo *royalistický*. Stranická organisace určená pro jednu svazovou republiku se netýká republiky jakožto formy státního zřízení, nýbrž jakožto územní jednotky — nehledě už ani k tomu, že v období nástupu ke komunismu je odmítavý postoj k monarchii příliš samozřejmý a není o něm vůbec třeba hovořit. *lj*

KVINDE. Slovo *kvinde*, známé ze rčení „dáti nebo dostati kvinde", bylo předmětem jedné ze zvláště pěkných etymologických studií J. Zubatého v Naší řeči 13,1—8. J. Zubatý zařazuje slovo *kvinde* mezi slova s expresivním *-nd-*, jako *junda* (*juks*), *legranda* (*legrace*), *finda* (*fizole*) a j. Základem slova *kvinde* podle tohoto výkladu je slovo *kvit*, které znamená „zbavený závazku, propuštěný ze závazku". V roce 1930 4. června vyšel však v Lidových novinách článek, podepsaný šifrou Lad. Zalaba, kde se upozorňuje na některé nesnáze, jež působí výklad Zubatého, zvláště pak že předpokládaný tvar *kvinda* není doložen, nýbrž vždy jen *kvinde* (to Zubatý vykládá jako vliv podobných slov: *bene, rande, cukrle, paraple*). Autor článku v LN vykládá *kvinde* z německého *Gewinde*. Etymon *Gewinde* je hláskově tak blízké slovu *kvinde* (sr. *ksicht* z *Gesicht*, *kvalt* z *Gewalt*, *ksindl* z *Gesindel* atd.), že lze sotva pochybovat o jeho správnosti. Německé *Gewinde* znamená vinutí šroubu (od slovesa „winden") a pak věnec, kytici, které děvčata dávala chlapcům nejen jako projev přízně a lásky, nýbrž i na znamení nevole, odporu, když chtěla ukončit milostný poměr. Podobného původu je rčení „dostat košem" nebo „koš" s významem ‚býti odmítnut', původně v milostném poměru, později i jinde. Německé dívky (podle Grimma) totiž spouštěly nemilým nápadníkům s okna koš s naříznutým dnem, takže nápadník z koše vyletěl, když ho děvče začalo k sobě vytahovat. — Jedinou závadou výkladu *kvinde* z *Gewinde* je, že v němčině neexistuje rčení „Gewinde geben, kriegen" s významem, který má české „dáti, dostati kvinde". Proto asi Zubatý nepřipadl na myšlenku hledat v *Gewinde* etymon pro *kvinde*. Avšak takových příkladů, kde slovo přejaté má význam poněkud pošinutý proti jazyku původnímu, nebo kde prožívá samostatný významový vývoj, nezávislý na jazyce původním, jest jistě nemálo. Ruské *babočka* (motýl) přešlo do češtiny s významem zúženým (Vanessa). Francouzské *casserole* je základem českého *kastrol*, které má v češtině také hanlivý význam klobouk, jejž jazyk původní nezná. A tak také metonymické pošinutí „věnec" na „odmítnutí" možno pokládat za docela pravděpodobné. Ale i svým významem vyhovuje *Gewinde-kvinde* lépe než *kvit-kvinde*. Slovo *kvit* znamená „propuštěný ze závazku" a to bývá zpravidla věc spíše příjemná. Latinské *quietus*, které je základem slova *kvit*, má význam klidu, odpočinku, tedy něčeho příjemného. Naproti tomu *kvinde* bývalo obyčejně nemilé, nepříjemné, mrzuté.

Pokládali jsme za potřebné vrátit se v Naší řeči k článku Lidových novin, protože jeho námět a celkem i argumentace jsou vážné. Zdá se, že jinak by článek byl upadl v nezasloužené zapomenutí. Naše řeč 14,215 se při reprodukci Kořínkova výkladu slova *brynda* z *brýzgať* dovolává článku Zubatého o *kvinde*, ale o *Gewinde* tam není ani zmínky, ač článek v LN vyšel dříve než tato zmínka v Naší řeči. Ani nové vydání Etymologického slovníku Holuba-Kopečného nezná článku v LN

a uvádí při slově *kvinde* jen výklad z *kvít*. Jen Bibliografie československých prací linguistických (vyd. Českou akademií) za rok 1929 připojuje ke zprávě o Zubatého článku na str. 32 tuto nepřesnou poznámku: Srov. k tomu LN 1930,4/6 (L. Zalaba, prý z něm. *Gewinde* „košík beze dna“).

Podle soukromé zprávy L. Zatočila,[1]) profesora germanistiky při Masarykově universitě, námět v LN pochází od neznámého brněnského úředníka, vědecké odůvodnění a úpravu pro tisk pořizoval sám akademik Fr. Trávníček. Josef Zubatý, neklame-li mne paměť, o článku věděl a s etymologií *Gewinde-kvinde* dost souhlasil. Nedostal se však k tomu, aby to napsal, neboť zemřel již v březnu 1931, tedy za necelý rok po uveřejnění článku v LN.

I když uznáme etymologii *Gewinde-kvinde* za správnou, nepozbývá tím článek J. Zubatého ceny. Expresivní význam hlásek *-nd-* je nesporný a dosud živý. Před časem jsme četli v denním tisku (Lidová demokracie z 9. 11. 1952), že oblíbený hudební kritik O. Nebuška byl mezi svými přáteli důvěrně zván *Nebunda*. *kvh*

DĚJSTVOVATI. V poslední době setkáváme se stále častěji se slovesem *dějstvovati*. Naše řeč je před lety (6, 1922, str. 155) odsoudila, protože je to „zbytečná novota, v níž si naši literární kritikové poslední dobou libují.“ Napsala o něm dále: „Zdálo by se na pohled, že je to slovo přejaté z ruštiny (přímo nebo prostřednictvím slovenského *dějstvovať*), ale ani ruské, ani slovenské (z ruštiny přejaté) sloveso *dějstvovať* nemá tento význam, který mu vtiskují naši literární kritikové“. Dnes se vracíme k významům, historii i hodnocení tohoto slovesa podrobnějším výkladem.

Podle materiálu Ústavu pro jazyk český začíná se sloveso *dějstvovat* objevovat v češtině od konce minulého století (podle mého mínění ve spojitosti s překlady z ruštiny, kterých tehdy vzniká velké množství). Oporu mělo v podstatném jméně *dějství*, přejatém z ruštiny již v době obrozenské. První doklad na podstatné jméno *dějství* nalézáme v 1. vyd. Jungmannovy Slovesnosti z roku 1820, kde na str. LIX čteme: „Jednání (rus. dějství, actus) jest částka celé hry“. Uvádí zde tedy Jungmann počeštěný ruský termín pro divadelní akt (*dějstvije*) jako synonymum ještě s udáním původu, kdežto v 2. vyd. Slovesnosti (1845) a v 3. vyd. (1846) původ už udán není: „Samo jednání aneb zaplétání při větším ději má oddíly nazvané akty (dějství, též jednání), kteréž pro sebe malé celky tvoří, a jichž počet obyčejně čísla pěti nepřestupuje“. Obrozenská

---

[1]) Profesorovi Zatočilovi vděčím též za obětavou pomoc při ověřování germanistických výkladů.

snaha užívat místo mezinárodních slov domácí náhrady, ať už jí je nově vytvořené slovo domácí nebo přejaté z jazykového prostředí jinoslovanského, způsobila, že tento zčeštěný termín přešel do příslušné terminologie velmi rychle.[1]) Vedle odborného významu nabývalo však slovo *dějství* již za dob Jungmannových významu obecného, totiž významu „jednání, děje, dění", ale tento význam se objevuje řidčeji a charakter neobvyklosti mu zůstal dodnes. Čteme-li na př. u Šaldy: „Proto všecka ta typická dějství, všecky ty typické situace vtékají do jeho (Olbrachtova) Šuhaje tak přirozeně jako potoky a bystřiny do řeky" (Zápisník 5, 1933), cítíme zde „dějství" jako výraz knižní. V Jungmannově Slovníku je sice uveden nejdříve význam obecný („jednání") a teprve potom, odděleně, odborný („Actus dramatis"); to nás však nesmí mýlit, to plyne z Jungmannova způsobu zpracování hesel. Franta Šumavský a Kott přejímají ve svých slovnících Jungmannův záznam, Trávníček však uvádí ve svém Slovníku jen význam „divadelní jednání, akt", který má také Příruční slovník na prvním místě.

Sloveso *dějstvovati* nezaznamenává ani Jungmann, ani Šumavský, je až v Kottově slovníku s významem „jednati" teprve v Dodatcích (díl 6, z roku 1890). Označeno je jako slovakismus, doloženo je ze Sládkoviče a Letopisů Matice slovenské (s významem „jednati"), avšak v Kálalově slovníku z roku 1923 je toto slovo charakterisováno jako nelidové a doloženo jen z uvedeného místa u Kotta. Nejde zde tedy o výraz slovenský, nýbrž stejně jako v češtině o rusismus. Kolem roku 1890 se sloveso *dějstvovati* začíná objevovat i u českých spisovatelů (Ruská knihovna začala vycházet roku 1888). S oblibou ho užívá F. X. Šalda, a to jak v původním, převzatém významu „jednati, konati" (na př. z Literárních listů 1897: „Žádalo se, aby vnitřní problém její [tragedie] byl již vyznačen i vnějškem, tedy společenským postavením dějstvujících osob"), tak i v novém významovém odstínu, který toto sloveso v ruštině nemá a který vznikl asi ze spojování s podstatným jménem *dějství:* „míti děj, dějiště" („Má povídka", počal básník, „dějstvuje se na dalekém Východě". Loutky a dělníci boží, 1917). Dále najdeme do první světové války doklady na toto sloveso u Antala Staška a u Karla Sezimy.

Za první republiky, kdy vliv ruštiny byl minimální, se téměř neobjevuje, kromě literatury legionářské. Teprve od roku 1944, kdy se sympatie k vítězným rudoarmějcům projevují nadšeným učením se ruskému jazyku, se stává častějším a po roce 1945, kdy ruština začíná mocně působit, se objevuje nová vlna dokladů, a to jak v novinách, tak v literatuře odborné. Užívají ho nejčastěji literární a filmoví kritikové, a to — stejně jako dříve — jednak v původní podobě nezvratné, jednak — pravdě-

---

[1]) Srov. Al. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie linguistická a literárně vědná* (Praha 1948).

podobně podle slov podobného významu jako *díti se, konati se, odehrávati se* — v podobě zvratné: *dějstvovati se*. Co se týče významu, objevuje se v obou významech, které jsme uvedli ze Šaldy, častěji však ve významu druhém, proti kterému se Trávníček v 1. vydání svého Slovníku obrací; uvádí v něm spojení: „kniha dějstvuje na venkově" a poznamenává k němu, že to je „nedávná novota místo správného děj knihy se koná, je vzat z venkova, jeho jevištěm je venkov a pod.". Avšak v 3. vydání z roku 1946 už toto vyjádření připouští, označuje je jen jako řídké, knižní (také v Příručním slovníku je uvedeno toto sloveso s hvězdičkou, t. j. jako řídké). Ptáme-li se, proč se tato věta („kniha dějstvuje na venkově") zdála dříve Trávníčkovi a mnoha dnešním čtenářům nesprávná, najdeme příčinu v tom, že *dějstvovati* v tomto spojení nepociťujeme jako rusismus, nýbrž že v něm vidíme novotvar utvořený od podstatného jména *dějství* příponou *-ovati*. Tento způsob tvoření je sice v češtině běžný (*led — ledovati, zvěst — zvěstovati, rým — rýmovati*), avšak slovesa takto utvořená vyjadřují rozmanité děje a činnosti souvisící se základním jménem (sekati, lámati led; oznamovati, šířiti zvěst; tvořiti, skládati rýmy). Podle toho bychom očekávali, že *dějstvovati* bude mít význam „členiti v dějství, vytvářeti, tvořiti dějství", jak jej také nalézáme v jednom novinářském dokladu z r. 1944: „Taneční a zpěvní výstupy dějstvují film na klasická 3 jednání". Tento doklad je však zcela ojedinělý, kdežto ve významu „děj hry (nebo románu) se odehrává, hra má děj" nabývá sloveso *dějstvovati* stále většího rozšíření. Přesto však je zatím můžeme označit jen za výraz omezený na mluvu kritiků a recensentů. *Há*

ORGÁN A APARÁT. V nových stanovách Komunistické strany Československa se objevují tato dvě slova a bude snad vhodné zmíniti se o nich několika vysvětlujícími poznámkami.

Orgán je slovo původu řeckého a znamenalo původně „nástroj". V dnešní češtině žije toto slovo v několika významech. Tak mluvíme o orgánech živočišného nebo rostlinného těla, t. j. o jeho ústrojích, jako orgán označujeme časopis, který je mluvčím nějaké organisace, korporace, sdružení, společnosti. Také ve správě státu a v její organisaci užíváme slova *orgán*. Znamená zde úřad, sbor, korporaci, které provádějí správu státu na určitém úseku. Orgány vlády lidu jsou národní výbory i ministerstva a všechny ostatní správní instituce, orgánem zákonodárným je Národní shromáždění. Orgány nazýváme však i jednotlivé osoby, které jsou svým povoláním nebo svou funkcí určeny k tomu, aby na určitém úseku vykonávaly státní moc. Tak slýcháme a sami užíváme spojení *bezpečnostní orgán* jako označení pro příslušníka Sboru národní bezpečnosti, slovy *dozorčí orgán, kontrolní orgán* pak míníme osoby, které jsou pověřeny konáním dozoru, kontroly atd.

I když však označuje slovo *orgán* osobu, je neživotné, skloňujeme je tedy takto: 2. p. *orgánu*, 3. p. *orgánu*, 4. p. *orgán* atd. Tvary *orgána* (2. a 4. p.), *orgánovi* a pod., které někdy slýcháme, je nutno považovat za slangové, ve spisovném jazyce nepřípustné. Spisovný jazyk má u slova *orgán* jen tvary neživotné.

Nyní si všimněme, jak se užívá slova *orgán* v nových stanovách Komunistické strany Československa. Už předem můžeme říci, že toto užívání souhlasí s tím, co jsme řekli o významech tohoto slova a co se o nich dočteme ve slovnících. Nové stanovy mluví na př. o redaktorech stranických orgánů, t. j. časopisů, o státních orgánech, nejčastěji mluví však o stranických orgánech. A tu znamená slovo *orgán* sbor, jímž strana na určitém úseku vykonává své poslání jakožto vedoucí složka pracujících, jako předvoj dělnické třídy. Tak orgánem základní organisace je její výbor; nejvyšším orgánem organisace je její členská schůze. Orgány městské, okresní a krajské organisace jsou městský, okresní a krajský výbor, byro. A opět nejvyšším jejich orgánem je městská, okresní nebo krajská konference. V čele celé strany jsou jako její nejvyšší orgány Ústřední výbor a jeho předsednictvo a konečně vrcholný orgán strany — sjezd. Je tedy stranickým orgánem sbor volených funkcionářů, který na svém úseku řídí všechnu práci strany.

Tito volení funkcionáři však nemohou stačit sami na všechny úkoly, s kterými je stranický život spojen, zvláště nemohou zastat také všechnu práci administrativní. Mají proto stranické orgány vyšších stranických složek k ruce stranický *aparát*, t. j. placené pracovníky strany, podle slov Leninových „revolucionáře z povolání".

Slovo *aparát* je původu latinského a jeho nejběžnější význam je přístroj, obyčejně poněkud složitější, na př. fotografický aparát, přijímací aparát a j. Vedle tohoto nejběžnějšího významu má slovo *aparát* ve spisovném jazyce ještě význam jiný, totiž „souhrn zařízení, zřízení", jak se s ním setkáváme na př. ve spojeních bezpečnostní aparát, zásobovací aparát a pod. Do tohoto významového odstínu patří i užití slova *aparát* v nových stanovách strany. Podobně se užívá tohoto slova i v ROH (na př. členové aparátu ÚRO a pod.).

lj

Naše řeč, časopis Ústavu pro jazyk český ČSAV; roč. XXXVI, 1953, čís. 5—6. Vyšlo v červnu 1953. Řídí univ. prof. Dr Alois Jedlička s redakční radou. Vydává Ústav pro jazyk český Československé akademie věd v Nakladatelství ČSAV. — Tiskne Knihtisk, n. p., závod 03, Jungmannova tř. 15, Praha II. Novinové výplatné povoleno dohl. pošt. úřadem Praha 022, č. j. 313/130-Ře-53.